

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ УКРАЇНИ
«КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ
імені ІГОРЯ СІКОРСЬКОГО»**

Факультет соціології і права

Кафедра соціології

«На правах рукопису»
УДК _____

«До захисту допущено»

Завідувач кафедри

_____ П.В.Кутуєв

«__» _____ 20__р.

Магістерська дисертація

на здобуття ступеня магістра

зі спеціальності 054 «Соціологія»

**на тему: «Особливості участі жінок у конфліктних та мілітарних процесах в
Україні з 2013 року»**

Виконала:

студентка II курсу, групи СЛ-82мп

Татарнікова Вікторія Олексіївна _____

Науковий керівник:

ст.викладач кафедри соціології, к.п.н.,

Якубін О. Л. _____

Рецензент:

викладачка кафедри теорії та практики управління, к. пед. н.,

Бриль Ю. О. _____

Засвідчую, що у цій магістерській дисертації
немає запозичень з праць інших авторів без
відповідних посилань.

Студентка _____

Київ – 2019 року

**Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»**

Факультет соціології і права

Кафедра соціології

Рівень вищої освіти – другий (магістерський) за освітньо-професійною програмою

Спеціальність (ОПП) – 054 «Соціологія» («Врегулювання конфліктів та медіація»)

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

_____ П.В.Кутуєв

«___» _____ 20__р.

ЗАВДАННЯ

на магістерську дисертацію студентці

Татарніковій Вікторії Олексіївні

1. Тема дисертації «Особливості участі жінок у конфліктних та мілітарних процесах в Україні з 2013 року», науковий керівник дисертації Якубін Олексій Леонідович, старший викладач кафедри соціології, кандидат політичних наук, затверджені наказом по університету від «15» листопада 2019 р., № 3931-с.
2. Термін подання студентом дисертації 10 грудня 2019 р.
3. Об'єкт дослідження: жінки у конфліктних та мілітарних процесах в Україні
4. Предмет дослідження: роль та динаміка участі жінок у конфліктних та мілітарних процесах в Україні з 2013-го року
5. Перелік завдань, які потрібно розробити:
 - розкриття поняття «конфлікт» та основних підходів до його вивчення;
 - визначення стану імплементації міжнародних та національних нормативно-правових актів щодо забезпечення гендерної рівності в Україні;
 - вивчення особливостей жіночої включеності до військових структур в Україні;
 - висвітлення характеру ролі жінок на Майдані та у зоні АТО;
 - вивчення історичного аспекту ролі жінки у врегулюванні збройних конфліктів;
 - аналіз впливу мілітарних та конфліктних процесів з 2013-го року на трансформацію гендерних ролей в Україні;

- діагностика форм прояву дискримінації щодо жінок-військовослужбовиць та активісток Майдану.
- 6. Орієнтовний перелік графічного (ілюстративного) матеріалу: відсутній
- 7. Орієнтовний перелік публікацій: відсутній
- 8. Дата видачі завдання СЛ-82мп – 07.10.2019р.

Календарний план

№ з/п	Назва етапів виконання магістерської дисертації	Термін виконання етапів магістерської дисертації	Примітка
1.	Визначення напрямку дослідження	Грудень 2018	Виконано
2.	Формування джерельної бази дослідження	Червень –серпень 2019	Виконано
3.	Складання розгорнутого плану	01.09 – 05.09. 2019	Виконано
4.	Написання вступу до роботи (визначення об'єкту, предмету, мети та завдань)	5.09 – 10.09. 2019	Виконано
5.	Підготовка і написання I розділу дисертації (ПОНЯТТЯ КОНФЛІКТУ ТА ЙОГО РОЛЬ У СУЧАСНОМУ СВІТІ)	Вересень 2019	Виконано
6.	Написання II розділу (АНАЛІЗ ДИНАМІКИ УЧАСТІ ЖІНОК У КОНФЛІКТАХ В УКРАЇНІ)	Жовтень 2019	Виконано
7.	Підготовка програми та інструментарію дослідження	1.11 – 8.11. 2019	Виконано
8.	Проведення дослідження та аналіз зібраних даних	11.11 - 17.11. 2019	Виконано
9.	Написання III розділу, висновків та коригування списку літератури.	18.11 – 30.11. 2019	Виконано
10.	Підготовка реферату магістерської дисертації	2.12 – 6.12. 2019	Виконано
11.	Передача магістерської дисертації на кафедру	11. 12. 2019	Виконано

Студент

В.О. Татарнікова

Науковий керівник дисертації

О.Л. Якубін

АНОТАЦІЯ

Татарнікова В. О. «Особливості ролі жінок у конфліктних та мілітарних процесах в Україні з 2013 року». — На правах рукопису.

Магістерська дисертація на здобуття ступеня магістра зі спеціальності 054 «Соціологія». — Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут», Київ, 2019.

Дисертація присвячена вивченню трансформації жіночої ролі у процесі конфлікту в Україні, яка набула певних особливостей. У роботі концептуалізовано поняття «конфлікт» та основні теоретичні підходи до його вивчення. Проведено аналіз нормативно-правової бази щодо закріплення рівноправності для жінок і чоловіків, а також стану їх імплементації. Висвітлено процес інтеграції жінок до силових структур під час конфлікту, а також особливості їхніх ролей. Практична частина містить результати глибинних інтерв'ю з учасницями російсько-українського конфлікту, в ході яких було визначено їхню мотивацію щодо участі, прояви стереотипів та дискримінації щодо жінок-військовослужбовців та волонтерок.

Ключові слова: конфлікт, трансформація гендерних ролей, силові структури, воєнні дії, Україна, російсько-український конфлікт, особливості ролі жінок у конфлікті.

АННОТАЦИЯ

Татарникова В. О. Особенности роли женщин в конфликтных и милитарных процессах в Украине с 2013 г. - На правах рукописи. Магистерская диссертация на получение степени магистра по специальности 054 «Социология». - Национальный технический университет Украины «Киевский политехнический институт», Киев, 2019. - 149 с., список источников из 107 наименований, 4 приложения.

Диссертация посвящена изучению трансформации женской роли в процессе конфликта в Украине, которая приобрела определенных особенностей. В работе концептуализировано понятие «конфликт» и основные теоретические подходы к его изучению. Проведен анализ нормативно-правовой базы по закреплению равноправия для женщин и мужчин, а также состояние их имплементации. Освещен процесс интеграции женщин в силовые структуры во время конфликта, а также особенности их ролей. Практическая часть содержит результаты глубинных интервью с участницами российско-украинского конфликта, в ходе которых было определено их мотивацию на участие,

проявления стереотипов и дискриминации в отношении женщин-военнослужащих и волонтеров.

Ключевые слова: конфликт, трансформация гендерных ролей, силовые структуры, военные действия, Украина, российско-украинский конфликт, особенности роли женщин в конфликте.

SUMMARY

Tatarnikova V. Features of the Role of Women in Conflict and Military Processes in Ukraine since 2013. – On the rights of the manuscript. Master's dissertation for obtaining a Master's degree in specialty 054 "Sociology". - National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute", Kyiv, 2019. – 149 p., 107 sources, 4 appendix.

The Master`s thesis examines the study of the transformation of the female role in the conflict process in Ukraine, which has acquired certain features. The concept of "conflict" and the basic theoretical approaches to its study are conceptualized. An analysis of the legal framework on the equality of women and men, as well as the status of their implementation has been carried out. The process of integration of women into the power structures during the conflict is discussed, as well as the peculiarities of their roles. The practical part contains the results of in-depth interviews with participants in the Russian-Ukrainian conflict, during which their motivation for participation, stereotypes and discrimination against women servicemen and volunteers were identified.

Key words: conflict, transformation of gender roles, power structures, hostilities, Ukraine, Russian-Ukrainian conflict, features of women's role in conflict.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1. ПОНЯТТЯ КОНФЛІКТУ ТА ЙОГО РОЛЬ У СУЧАСНОМУ СВІТІ.....	12
1.1 Концептуалізація поняття конфлікт та його типологія.....	12
1.2 Теоретичні підходи до вивчення конфліктів.....	19
Висновки до першого розділу.....	28
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ДИНАМІКИ УЧАСТІ ЖІНОК У КОНФЛІКТАХ В УКРАЇНІ.....	31
2.1. Жінки у силових структурах в Україні.....	31
2.2 Мілітаризація ролі жінок за часів Євромайдану.....	41
Висновки до другого розділу	54
РОЗДІЛ 3. ДОСЛІДЖЕННЯ «ОСОБЛИВОСТІ РОЛІ ЖІНКИ У КОНФЛІКТІ В УКРАЇНІ З 2013 РОКУ» МЕТОДОМ ГЛИБИННОГО ІНТЕРВ'Ю	
3.1. Програма дослідження.....	56
3.2 Результати дослідження.....	58
Висновки до третього розділу.....	63
ВИСНОВКИ.....	65
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	67
ДОДАТКИ.....	73

ВСТУП

Актуальність магістерської дисертації полягає в тому, що конфлікт є невід’ємною складовою суспільного життя. У будь-якій сфері існує можливість виникнення розбіжності думок, поглядів та інтересів, що і є витоком конфліктних ситуацій. Наразі існує широкий спектр видів конфліктів, які різняться між собою за ступенем складності, за акторами та їх ролями, за тривалістю та фазами протікання.

Перед Україною наразі постають виклики, які потребують ефективного та невідкладного реагування задля мінімізації втрат. Швидке розповсюдження цивільного опору в Україні було зумовлено надзвичайно критичним ставленням людей до політики, яка впроваджувалась при владі В. Януковича, а також її авторитарним режимом.

Україна посіла останнє місце серед європейських країн за індексом довіри до урядів, оціненим людьми у відповідних країнах. Довіра до парламенту становила 1,99 за 10-бальною шкалою (останнє місце), рівень незадоволеності урядом - 2,25, довіра до судової системи - 2,26 (останнє місце), а довіра до поліції - 2,50 (останнє місце).[7] Такі результати опитування говорять про те, що фактично нинішні українські політичні еліти втратили свою легітимність та довіру серед населення.

На нашу думку, окрім воєнного протистояння та кризи довіри до державних представників та інституцій, з 2013 року в Україні дуже гостро постало питання гендерної концепції. Попри фіксацію гендерних норм та затвердження гендерної політики у нормативно-правових актах, як національних так і міжнародних, їх імплементація в Україні нівелюється.

Результати досліджень військових конфліктів у різних країнах крізь призму гендерної проблематики показують, що як роль, так і досвід чоловіків і жінок під час війни відрізняється. Зазвичай, чоловіки мають у руках зброю та ідуть на передову воювати, у той час як для жінок залишаються ролі біженок або жертв. У науковій літературі можна прослідкувати тенденцію до ототожнення або тісного зв’язку мілітаризму та насильства за маскулініними рисами та

чоловіками загалом. В основному, до військових структур включені чоловіки, що надає їм майже монополію на користування зброєю. Лише з 2016 року в Україні кількість жінок-військовослужбовців помітно зросла, а також їм було надано більший спектр військових посад.

Важливо зазначити, що мілітаризм дуже тісно співвідноситься з поняттями нації та громадянства. Зокрема, військове зобов'язання пов'язане з ідеєю громадянства, яке можна висвітлити як регуляцію відносин між індивідом та державою, і яке має у складі права та обов'язки. Дослідниця Ніра Юваль-Девіс у своїх працях зазначає, що за традицією обов'язок чоловіків – вбивати та помирати за власну країну, а жіноча суть – радше у здатності народжувати для певної нації.[25] У гендерованих національних системах жінки, зазвичай, вважаються біологічними та культурними відтворювачками націй.

З цього витікає, що нація та громадянство не є нейтральними з гендерних позицій, а радше такими, що запроваджують ідеї про «правильну» фемінність та маскулінність. Синтія Кокберн зазначає, що війна ще дужче підсилює існуючий глибокий гендерний розподіл, та показує чоловіків – насильниками, а жінок – жертвами. Таким чином, жінкам залишається лише приватна сфера, де їх основним завданням є догляд за дітьми та ведення домогосподарства.[3] Саме тому слід дослідити вектор зміни ролей жінки, який відбувся в Україні під час воєнного конфлікту.

Наукова розробленість проблеми дослідження: дослідження участі жінок у конфлікті в Україні набувають дисциплінарного характеру. Теоретичне підґрунтя включає в себе доробок конфліктології, соціології, міжнародних відносин та політології. Якщо розглядати це питання крізь призму феміністичної теорії, то дана проблема дотична також до поняття державотворення, націоналізму, розбудови громадянського суспільства та сексизму. В українському середовищі ця проблематика набула подальшого дослідження в роботах Т. Марценюк, О. Кісь, Є. Дудко, О. Дудчак, Е. Здравомислової, А. Темкиної, Г. Грінченко, М. Маєрчик та інших.

Серед зарубіжних дослідників варто зазначити американську соціологиню М. Сігел, яка вивчала чинники, що мотивують інтеграцію жінок до армійських структур, а також феміністичні аспекти цивільно-військових структур. Сербська дослідниця Я. Тешанович у своїх працях висвітлювала особливості ролей жінок на війні. С. Кокберн вивчала гендерні відносини під час мілітаризації та війни (міжнародний досвід). С. Енлої займалася питанням гендеру на межі глобалізації та мілітаризації. Дж. Херн у своїх напрацюваннях описував співставлення понять «маскулінності» та насилля. Н. Юваль-Девіс досліджувала трансформації гендерних ролей під час конфліктних та мілітарних процесів.

Вивчення особливостей та динаміки участі жінок в українському конфлікті вимагає комплексного підходу.

Об’єкт дослідження: жінки у конфліктних та мілітарних процесах в Україні.

Предмет дослідження: роль та динаміка участі жінок у конфліктних та мілітарних процесах в Україні з 2013-го року.

Мета і завдання дослідження:

Метою дослідження є висвітлення статусу жінки під час конфлікту в Україні з 2013 року, динаміку трансформації жіночої ролі у мілітарних процесах, а також її особливості.

Задля досягнення цієї мети перед нами було поставлено такі завдання:

- розкриття поняття «конфлікт» та основних підходів до його вивчення;
- визначення стану імплементації міжнародних та національних нормативно-правових актів щодо забезпечення гендерної рівності в Україні;
- вивчення особливостей жіночої включеності до військових структур в Україні;
- висвітлення характеру ролі жінок на Майдані та у зоні АТО;
- вивчення історичного аспекту ролі жінки у врегулюванні збройних конфліктів;

- аналіз впливу мілітарних та конфліктних процесів з 2013-го року на трансформацію гендерних ролей в Україні;
- діагностика форм прояву дискримінації щодо жінок-військовослужбовиць та активісток Майдану.

Методи дослідження: Відповідно до поставлених завдань, нами було застосовано низку як загальнонаукових, так і спеціальних методів:

Серед загальнонаукових були використані такі методи:

- Аналізу (підходи до розуміння сутності конфлікту в залежності від історичної, політичної та соціальної перспективи)
- Синтезу (аналіз та обробка теоретичної інформації попередніх дослідників проблеми, їх наукових праць та теоретичних концептів сучасників)
- Систематизації (при аналізі концепцій, підходів та операціоналізації основних понять)
- Порівняння (виявлення спільного та відмінного при дослідженні традиційних та трансформованих гендерних ролей під час конфлікту в Україні)

Серед спеціальних соціологічних методів нами було застосовано:

- Напівструктуроване глибинне інтерв'ю щодо особливостей ролі жінок під час конфлікту в Україні.

Наукова проблема: під час конфлікту в Україні гостро постало питання ролі жінки на війни, яка набула своїх особливостей у ході розгортання конфліктних та мілітарних процесів.

Наукова новизна отриманих результатів:

- Подальшого розвитку набуло висвітлення характеру участі жінок у воєнному конфлікті;
- Систематизовано та доповнено теоретичну базу щодо вивчення особливостей гендерних ролей у конфліктних та мілітарних процесах;

- Проаналізовано динаміку участі жінок у збройному конфлікті в українському контексті;
- Окреслено можливості, головні переваги та недоліки залучення жінок до вирішення конфлікту в Україні.

Теоретична цінність роботи полягає у систематизації та аналізі існуючих джерел щодо проблематики жіночої участі у конфліктних процесах в Україні, освітленні наявних специфічних рис забезпечення рівних прав та можливостей для жінок у військових структурах України, а також використанні комплексного підходу до вивчення гендерних ролей під час воєнного конфлікту.

Практична цінність полягає в отриманих результатах авторського соціологічного дослідження за допомогою методів дискурс-аналізу, контент-аналізу та напівструктурованого глибинного інтерв'ю, завдяки чому вдалося поєднати сучасну нормативно-правову базу, теоретичні напрацювання та висвітлити трансформацію ролі жінок в українському конфлікті з 2013-го року та причини включення жінок до силових структур в Україні.

Отримані результати можуть стати підґрунтям для розв'язання широкого спектру питань, що постають в українських реаліях. У дослідженні висвітлено основні недоліки імплементації нормативно-правових актів щодо забезпечення рівноправності, що є теоретичною базою для подальшого корегування вектору розвитку держави; окреслено характерні риси жіночої участі у конфліктних та мілітарних процесах, що може набути стратегічного характеру для розбудови громадянського суспільства та врегулюванні українського конфлікту.

Структура роботи зумовлена логікою дослідження і складається із вступу, трьох розділів, шістьох підрозділів, висновків та рекомендацій та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи – 101 сторінок, з них основного тексту – 90 сторінок. Список використаних джерел містить 112 найменувань.

РОЗДІЛ 1. ПОНЯТТЯ КОНФЛІКТУ ТА ЙОГО РОЛЬ У СУЧАСНОМУ СВІТІ

1.1 Концепуалізація поняття конфлікт та його типологія

У сучасній соціології існує багато дефініцій явища конфлікту. Цей феномен можна описати як зіткнення двох або більше сторін з метою задоволення інтересів. Науковець Дж. Ферчільд визначав конфлікт у соціології як процес або ситуацію, у якій два або більше індивіди чи групи прагнуть невілювати цілі одне одного, блокувати інтереси, навіть якщо це може призвести до повного знищення опонента. Такий конфлікт може бути організованим або неорганізованим, тимчасовим або стійким, перетікати на фізичному, індивідуальному чи духовному рівні. Процес конфлікту дослідник описував як боротьбу супротивників за досягнення певної мети. Дж. Ферчільд писав, що у різних культурних середовищах предмет, який представляє певну цінність, індивід може отримати через конкуренцію, яка може переростати у боротьбу.

Відомі дослідники соціології культури Льюїс та Філіп Гіллін визначають конфлікт як соціальний процес, у якому індивіди або групи прагнуть досягти своїх цілей шляхом насильства або погрозою насильства антагоністу.[9]

Соціолог Арнольд Грін зазначає, що конфлікт – це навмисна спроба протистояти або навмисно блокувати інтереси іншого індивіда.[11]

Для П. Хортон і Ч. Ханта конфлікт – це процес, у якому індивіди прагнуть монополізувати винагороди шляхом усунення або послаблення конкурентів.[13]

Конфлікт, як і будь-який соціальний процес, має свої фази розвитку:

1. Зародження або ж витоки конфлікту;
2. Привід;
3. Початок конфліктної ситуації;
4. Ескалація, наростання конфлікту;
5. Деескалація, спад конфлікту;
6. Завершення конфлікту.

Задля аналізу будь-якої конфліктної ситуації необхідно, перш за все, чітко окреслити обставини назрівання конфлікту, до яких можуть входити історичні, соціально-економічні та культурні фактори, а також функціонування певних структур та інститутів.

Існують різноманітні класифікації соціальних конфліктів:

- за сферами – політичні, економічні, релігійні тощо;
- за характером – відкриті та латентні;
- за роллю держави – міждержавні та внутрішньодержавні;
- за масштабом – глобальні, регіональні, локальні;
- за суб'єктами – інституційні та позаінституційні.

Конфлікти можуть бути агоністичними та антагоністичними. Останні можуть набувати затяжного характеру та переростати у хронічні, якщо упущено можливості їхнього вирішення. У. Зартман писав про стадію «зрілості», коли обидві сторони, що конфліктують, несуть втрати і готові сісти за стіл переговорів, тому дуже важливо не упустити цей момент. Також, варто пам'ятати, що будь-який тип конфлікту відображає специфічні риси системи, у якій він зароджується та протікає.[26]

Наприклад, соціально-економічний конфлікт може виникати у результаті незадоволення економічним становищем або зниження рівня якості життя порівняно з попереднім станом, що перетворюється у конфлікт потреб. Також, у цій сфері може бути присутнім конфлікт інтересів між різними соціальними групами.

Регіональний конфлікт є завжди соціальним та має просторову характеристику. Його об'єктами виступають ресурси, територія, статус та культура. Дуже часто може набувати затяжного характеру. Регіональний конфлікт може відбуватися на різних рівнях:

- між різними регіонами, які є частиною цілого;
- між регіонами та державою;
- між двома державами за регіон;
- в межах однієї держави з чітким зовнішнім фактором.

Політичний конфлікт включає в себе чіткі цілі, які в основному направлені на перерозподіл влади та формування нової політичної еліти.

Конфлікт, також можна класифікувати за конфліктуючими сторонами:

- між індивідами;
- між групами;
- між інституціями;
- між державними утвореннями;
- між етносами та націями.

Така типологія характерна для соціальних конфліктів, так як вона бере до уваги особливості сторін, які є їх учасниками.[27]

Загострена боротьба за панування над різноманітними цінностями, претензії на статус або владу стають приводом для зростання конфліктності у суспільстві. Соціальний конфлікт відіграє дуже важливу роль у суспільному розвитку, проте, у залежності від того, наскільки його вдається збалансувати або дійти згоди, він може стати чинником швидкого розвитку або ж, навпаки, - призвести до соціального безладу.

У сучасних умовах дуже гостро стоїть питання про те, як врегулювати конфлікти на регіональному, державному та національному рівнях. Найжорсткішою формою їх вирішення може стати війна – організована збройна боротьба між державами з метою збереження, придбання, відтворення спірних інтересів.

На етапі модернізації соціальні конфлікти набувають нових характеристик. На це безпосередньо впливає дві групи чинників. До першої слід віднести основні соціальні групи та їх інтереси, а також існуючу політичну культуру, чий конфлікт може виражатися у кризі ідентичності та легітимності. До другої групи відноситься рівень інституціоналізації політичних відносин та якості політичних еліт. Тут існує криза розподілу влади та бажання проникнення незаконними шляхами до державних структур. До проміжної категорії варто віднести кризу політичної участі, яка виникає через нівелювання вимог рівності під час процесу прийняття рішень у державі. І хоч соціальний конфлікт може

виступати як один із чинників соціального розвитку, дуже важко у процесі його розв'язання прийти до одностайного рішення або консенсусу.

Конфлікт - складне багатомірне явище. При його розгляді у якості соціального феномена у ньому зберігаються тенденції до зміни і ускладнення структур, факторів, через які він з'явився.

Взаємодіючи, різні типи конфліктів набувають нових рис, доповнюючи одне одного. Це зумовлюється динамікою й ускладненими відносинами у соціумі. Конфлікти можна розрізняти за часом урегулювання, засобами, причиною виникнення, наслідками, учасниками тощо.

Конфлікти за сферою можуть бути соціально-економічними, юридичними, політичними, релігійними, ідеологічними, сімейними, побутовими, міжнаціональними, етнічними тощо. За функціями конфлікти можуть бути позитивними (конструктивними) та негативними (деструктивними). За принципом конфлікти можуть бути доцільними або недоцільними, закономірними(неминучими), необхідними, вимушеними тощо. При розгляді конфлікту в динаміці, можна визначити такі його різновиди:

- на етапі зародження можуть бути запланованими, ініціативними, стихійними, спровокованими;
- на етапі розвитку – затяжними, короткочасними й тривалими;
- на етапі усунення – керованими, обмежено керованими й некерованими.
- на етапі завершення – ті, що закінчуються спонтанно, припинені під дією сторонніх засобів, або – за участі сторонніх сил.

Конфлікти також можна класифікувати за складом учасників таким чином:

- внутрішньо особистісний конфлікт. Таке явище може відбуватися на рівні індивідуальної свідомості та є суто психологічним. У більшості випадків цей конфлікт спричинений загостреними внутрішніми переживаннями, що виникають унаслідок незгоди принципів, думок, установок індивіда із наявним соціальним середовищем. Цей процес може супроводжуватись емоційною напругою, стресом, зниженням рівня будь-якої активності, заниженням самооцінки тощо. У свою чергу, цей тип конфлікту може бути моральним,

мотиваційним, рольовим, адаптаційним. Особистісні конфлікти знаходяться у сфері психологічного наукового інтересу;

- міжособистісний та груповий конфлікт. У такому типі конфлікту кількість учасників може складати дві і більше сторони. Об'єктами міжособистісного конфлікту можуть виступати ресурси або цінності. Ресурсна складова пов'язана з перерозподілом матеріальним благ, території тощо, а до площини ціннісних конфліктів слід віднести взаємовиключні культурні традиції, стереотипи, вірування. Причини можуть бути різними, у тому числі:

- обмежена кількість ресурсів;
- різні види співзалежності;
- відмінні цілі;
- відмінні уявлення та установки;
- відмінний життєвий досвід, поведінка тощо.

Міжособистісні конфлікти відрізняються за сферами їх протікання. Це можуть бути ділові, побутові, сімейні, майнові та інші. У залежності від наслідків можуть бути конструктивними та деструктивними.

З-поміж між групових конфліктів слід виокремити організаційний конфлікт. Серед причин його виникнення існують структурні, до яких відносяться суперечки щодо поставлених завдань між підрозділами. Інноваційний тип організаційного конфлікту може з'явитися через певне нововведення, яке є відмінним від усталеного ритму роботи та зачіпає інтереси співробітників. Також, ще одним видом організаційного конфлікту є статусний або конфлікт визнання, в якому на перший план виходять питання лідерів та аутсайдерів у колективі, прагнення до визнання.

Важливою підставою для виникнення організаційного конфлікту може стати неадекватна оцінка трудового потенціалу, несправедливий розподіл матеріальних винагород. Часто в організаціях виникає суперництво щодо ресурсів, що може перерости в конфлікт, так як учасники у залежності від володіння певним ресурсом намагаються отримати відповідну посаду. Динамічного характеру організаційному конфлікту може надавати нестабільне

соціально-психологічне середовище, що виникає у новому колективі, де немає визначеної структури та лідер ще не визначився. Організаційні конфлікти стають причиною неефективної організації трудової діяльності, непродуктивного управління та несприятливої соціально-психологічної атмосфери у колективі.

Міжгрупові конфлікти можуть мати різний склад і кількість учасників. Їх причинами можуть ставати незадоволені потреби, соціальна нерівноправність, нерівність у прийнятті важливих рішень, різний статус учасників, розрив між втіленням інтересів та цінностей. До наукового інтересу соціології насамперед відносяться соціальні конфлікти, серед яких можуть бути економічні, трудові, політичні, збройні, міжкультурні, міжнаціональні, етнічні, міждержавні, регіональні тощо.

3. Фрейд у своїх працях стверджував, що міжгрупова ворожість може виникати на будь-якому етапі групової взаємодії. Проте, вона має не лише деструктивні наслідки, а й привносить позитивні зміни, так як виконує функцію згуртування групи. Природні інтереси та установки учасників конфлікту роблять такий конфлікт неминучим. Ще однією характеристикою міжгрупового конфлікту є груповий фаворитизм – його сутність полягає у сприянні учасникам власної групи, на відміну від інтересів тих, хто належить до інших груп.

Ще одним поширеним типом міжгрупового конфлікту є трудовий. Його об'єктами можуть бути умови праці, перерозподіл ресурсів, неефективна імплементація нормативно-правових документів щодо трудового регулювання. До нього може призводити невідповідне виконання власних трудових обов'язків, бюрократизована система, неефективне забезпечення норм трудового законодавства. Працівники можуть бути незадоволеними низькими соціальними гарантіями, рівнем зарплатні, її своєчасною несплатою.

Одними із найскладніших та важко регульованих є етнічні конфлікти, що виникають внаслідок неефективної етнонаціональної політики. Вона може бути як гуманістичною та реакційною, так і репресивною. До суб'єктів етнополітики

відносять державу та етнічні спільноти. Вони можуть мати різні моделі взаємодії між собою. Наприклад, Дж. Ротшельд виокремлював такі типи:

- вертикально-ієрархічний, у якому існує титульна нація, а інші не мають впливу на державне управління;
- паралельна етнічна сегментація, де є кілька етнічних груп рівноцінних за своїм значенням;
- перехрещена сітка, що характерна для більшості країн сучасної Європи, де акцент ставиться на економічній та соціальній інтеграції, а не на етнічності.[19]

Етнічні конфлікти мають ряд особливостей та підходів до їх вивчення. Цією проблемою займалися Л. Гумельов, Е. Сміт, Е. Шилс, Б. Гобсбаум, Е. Ренан та інші.

Міждержавні конфлікти можуть бути спричинені рядом причин. Основним фактором для їх виникнення слугує зіткнення національно-державних інтересів, а до їх суб'єктів відносять держави або коаліції. Вони можуть бути продовженням зовнішньої та внутрішньої політики країн-учасниць. Такі конфлікти на регіональному та глобальному рівні впливають на міжнародні відносини і їх результатом може бути масова загибель. До їх основи може входити зіткнення ідеологій, прагнення до політичного панування, захист та збереження територіальної цілісності тощо. Дуже часто такі типи конфліктів реалізуються у збройному протистоянні.

Відповідно до процесу перебігу та розташування у соціологічній науці виокремлюють такі їх типи:

- мітинг – внутрішньодержавний ненасильницький конфлікт, масова акція з метою вирішення актуальних питань;
- страйк – теж форма внутрішньодержавного ненасильницького конфлікту, яка проявляється у тимчасовому припиненні роботи працівниками з метою задоволення їхніх вимог;
- голодування – метод ненасильницького тиску громадян, які відмовилися від їжі задля досягнення змін;

- екстремізм – прихильність певним базовим поглядам, форма політично-силової боротьби, що характеризує заперечення діяльності державних інститутів. Може набувати політичного, націоналістичного та релігійного характеру. Причинами екстремізму можуть бути економічна криза, криза влади, посилення соціального розшарування, духовне падіння суспільства тощо;

- сепаратизм – рух за територіальне відокремлення з метою створення нового державного утворення. Цей тип конфлікту завжди матиме багатовимірну природу;

- тероризм, що має характер максимальної публічності та демонстративності. Жертви зазвичай є випадковими. Серед причин тероризму варто зазначити песимістичну картину світу, національно-визвольні рухи, зацікавленість політичних еліт, системи перехідного періоду тощо;

- війна – організована збройна боротьба між державами з метою збереження, придбання, відтворення спірних інтересів. Також, варто зауважити на деякі відмінності між поняттям «збройного» та «воєнного» конфлікту. До їх суті закладено інтенсивність використання зброї, таким чином поняття «збройного» є дещо ширшим.

У теорії конфліктів, розробленій К. Марксом, закладено ідею, що суспільство вічно знаходиться у стані конфлікту та конкуренції за обмежені ресурси. Соціальний порядок, на думку дослідника, має підтримуватися не за допомогою конформності та консенсусу, а – домінуванням і владою.

Отже, конфлікти мають відмінності за своєю природою. Вони виникають у різних сферах, відрізняються за складом учасників та їхніми інтересами.

1.2 Теоретичні підходи до вивчення конфліктів

Різноманітні типи конфліктів були присутніми в усіх сферах суспільного життя на будь-якому етапі його розвитку. Якщо на певній платформі існує взаємодія між людьми, то там можуть виникати конфлікти на різному підґрунті — трудові, релігійні, етнічні, економічні, політичні тощо. Між науковцями досі точаться дискусії щодо їх впливу на суспільство та ролі — позитивної чи

негативної. Вивчення цього феномену розпочалося ще за античних часів. Конфлікт (від лат. «conflictus» - зіткнення) – це боротьба соціальних суб'єктів щодо відстоювання власних інтересів, позицій та поглядів. Це невід'ємне явище соціальної практики, у якій проявляються індивідуальні особливості, типи поведінки, різні причини виникнення, склад учасників та динаміка протікання.

На початку XX ст. прослідковується зміна у підході до вивчення конфліктів. Теоретичне становлення сучасної конфліктології датується серединою XIX – початком XXст. Після цього настає панування структурно-функціонального підходу, найвідомішим представником якого є Т. Парсонс. Надалі відбувається формування самостійної галузі і в основі конфлікту панує фактор влади. Серед дослідників даного етапу варто назвати Л. Козера та Р. Дарендорфа. Інституційний підхід у конфліктології представлений П. Бурд'є та Е. Гідденсом. До постмодерної стадії відносять таких дослідників як М. Фуко, С. Хантінгтон, Ю. Габермас та інші.

Від самого початку становлення цієї науки між науковцями точаться дискусії щодо функції конфлікту у суспільстві. Одні стверджують, що це нормальна складова суспільства, інші – що це аномалія, яку варто уникати. Тобто, конфлікт можна сприймати як взаємодію, у основі якої є кооперація, або ж як силове протистояння, де має бути виграш та програш. На початку XX ст., коли вчені знаходилися під впливом напряму соціального дарвінізму, психоаналізу, марксистської теорії, увага акцентувалась на необхідності поглибленого вивчення явища конфлікту та змін, яке воно привносить до суспільного життя.

Науковець Г. Моска, якого вважають основоположником італійської політології, розробив теорію еліт. Серед його наукового доробку можна виділити такі праці, як «Елементи політичної науки», «Теорія урядів і парламентські системи»(1884), «Сучасні конституції»(1887), «Правлячий клас»(1939), у яких він розмежовує суспільство на два класи. Перший клас – панівний, політична еліта, у чиїх руках знаходиться більша частина державної влади та привілеїв. Навіть не дивлячись на усі принципи народного

представництва та суверенітету, влада завжди буде знаходитись у руках правлячої політичної еліти. Науковець вважає демократію та соціалізм утопією, несумісною із суспільними законами та людською природою. Г. Моска акцентував увагу на тому, що влада не може знаходитись у руках народу, у кращому випадку – може слугувати народним інтересам. Політичну науку дослідник вважав саме тим інструментом, за допомогою якого можна сформувати пануючий клас не на основі матеріальних ресурсів, а – розумових здібностей та організаційних навичок. Вчений сподівався, що у майбутньому ця теорія буде панівною.

Прихильником та послідовником цієї концепції є В. Парето. Учений у своїх працях «Перетворення демократії»(1920), «Трактат із загальної соціології»(1916) описував таке явище, як двоякість природи людини. В. Парето вважав, що специфіка індивіда полягає не лише в наявності розумових здібностей, а й в умінні їх використовувати у відповідних цілях. У основу його теорії циркуляції еліт покладено людські інстинкти. Він вважав, що зміна еліт є суттю суспільного буття, неминучим процесом.

Німецький соціолог Р. Міхельс теж продовжив та доповнив розробку цієї концепції. Упродовж життя він кардинально змінював свої політичні переконання – від соціал-демократичної німецької партії до проявів симпатії до фашизму. На думку вченого, демократія могла бути лише прямою, з чого надалі було сформовано закон олігархічної тенденції. Суть полягає у тому, що демократія, аби залишатися стабільною, неодмінно має створювати певну організацію, що і є безпосередньо пов'язано з елітою. Саме тому кінцевою точкою демократії стає панування олігархії.

Ще один німецький дослідник Ф. Оппенгеймер розробив власну концепцію, у якій економічні чинники не є вирішальними факторами, а держава – це концепт насильно нав'язаний однією групою завойовників завойованим. Учений вважав, що виникнення держави можливе лише через підпорядкування. Проте, форми експлуатації можуть бути різними: фізичне насилля, економічний та політичний примус тощо.

Засновником структурно-функціонального підходу вважається Т. Парсонс. У своїх працях «Структура соціальної дії»(1937), «Соціальна система»(1951), «До творення соціальної теорії дії»(1951), дослідник трактує конфлікт як шкідливий фактор, аномалію, що призводить до руйнування соціальної системи. Для того, щоб у системі зберігалися встановлені норми та ціннісні орієнтації, необхідно уникати соціально-політичних та соціально-економічних конфліктів за допомогою рівноправного задоволення біологічних та психологічних потреб членів суспільства, здійснення продуктивного соціального контролю та зіставляти індивідуальні установки із суспільними. Т. Парсонс був прибічником соціального порядку, який є природною формою суспільства. Він акцентував увагу на проблемах інтеграції, вважав, що треба забезпечувати гармонійні та безконфліктні взаємовідносини між елементами соціальних систем, приділяти увагу ефективному відтворенню соціальної структури та боротись із соціально-психологічною напругою у суспільстві. Т. Парсонс писав, що стабільність системи можна забезпечити за допомогою певних факторів, серед яких адаптація, інтеграція, реалізація мети та підтримка існуючих норм. Економічна система забезпечує функцію адаптації, а державні інститути мають реалізовувати функцію інтеграції. Система вірувань та агенти соціалізації мають підтримувати та передавати існуючі норми. Реалізація колективної мети та установок покладається на політичну систему у суспільстві.

На думку Т. Парсонса, норми, цінності та ролі є стримуючими від конфлікту факторами у суспільстві. Дослідник також приділяв увагу проблемі суспільної еволюції. До її структури він включав інтенсивну диференціацію будь-якого елемента соціальної структури, а також створення нових елементів інтеграції та їх прискорений розвиток. Політичну сферу вчений вважав підсистемою, чиєю метою було досягнення цілей усієї системи. Основним об'єктом політичної підсистеми є влада, яка є перехідним елементом взаємодії між будь-яким елементом системи.

У своїй праці «Сім'я, соціалізація та процес взаємодії»(1955) Т. Парсонс аналізує проблему культурної інтеграції у соціальну систему і аналізує

проблему, яким чином особистісні характеристики та культура інтегруються у суспільну систему. Дослідник виділяв два основних механізми інтеграції: соціалізація та соціальний контроль. Т. Парсонс вбачав у них засіб, за допомогою якого підсистеми набувають певних характеристик, схожих із основною соціальною структурою.

Серед дослідників, які внесли значний вклад у розвиток сучасної конфліктології, був Е. Мейо. Він був прибічником стану соціальної рівноваги та кооперації і також розглядав конфлікт як соціальну хворобу та вважав, що це явище може привести лише до негативних результатів.[14]

Американський соціолог Л. Козер описував конфлікт як явище, яке має позитивні функції. Ці ідеї увійшли до праці «Функції соціальних конфліктів» 1956 року. Науковець вважав, що суспільство неможливе без конфліктної взаємодії, яка привносить лише продуктивні результати для функціонування всієї системи, видозмінює її у кращу сторону. Л. Козер писав, що, чим дужча незадоволеність суспільства, тим вірогідніше, що соціальні групи ініціюють конфліктну ситуацію. Учений зазначав, що чим гостріше є конфлікт, тим більше шансів, що його учасники напрацюють певний алгоритм прийняття рішення та моральна згуртованість буде вищою. Якщо учасники конфлікту зрозуміють, що цілковите досягнення згоди неможливе, що цілком може призвести до затяжного та хронічного конфлікту, і цей повний консенсус обійдеться їм дорожче, то конфлікт буде меншим за протяжністю у часі.

Л. Козер описував соціальний конфлікт як боротьбу між індивідами за владу, статус та ресурси, у якій учасники намагаються нейтралізувати або знищити суперника і це визначення набуло широкого визнання у західній політології. Дослідник доводить, що не варто придушувати або стримувати конфлікти, так як вони виконують ряд важливих функцій, серед яких - становлення нових соціальних норм, зниження антагоністичної напруги, збалансування інтересів або ж просто сигнал про наявні проблеми у суспільстві.[35]

Л. Козер зазначає, що однією із основних функцій соціальних конфліктів є запобігання більш масштабним та гострим конфліктам, які можуть переростати

у кризи. Першим цю думку висловив Г. Зіммель, а вже пізніше Л. Козер доповнив її, назвавши «зіммелівським парадоксом», де суть полягає у тому, що конфлікт є засобом запобігання конфліктів, так як протягом самого процесу можна дізнатися про основні сили учасників протилежних сторін.

Німецький дослідник Р. Дарендорф розробив концепцію конфліктної моделі суспільства та виклав свої думки у працях «Класова структура і класовий конфлікт»(1957), «Поза утопією»(1979). Науковець акцентував увагу на тому, що класифікація суспільств виникає не на основі наявності або відсутності конфліктів, а – відношення влади до них. Суспільство не залишається у стабільному стані, а завжди піддається змінам, проте, постійно існує примус одних індивідів щодо інших. Р. Дарендорф зазначає, що у суспільстві наявна нерівність у ставленні індивідів до влади, саме тому виникають антагоністичні настрої, різноманітні інтереси та мотивації, що у будь-якому випадку призведе до змін. Заморожений конфлікт учений описує як злякисну пухлину на соціальному організмі.[5]

Серед позитивних аспектів конфлікту Р. Дарендорф зазначає появу інновацій, соціальні зміни. Також, вчений виокремлює декілька обставин, які є важливими для врегулювання конфлікту: плюралізм ідей, високий рівень організації конфліктуючих сторін та наявність правил та норм. Він вважав, що теорія функціоналізму підходить до дослідження суспільства дуже поверхнево та утопічно, а соціальні структури та їхні елементи, навпаки, потребують дуже детального вивчення.

Р. Дарендорф вважає, що у вільному суспільстві конфлікт повинен сприйматися та визнаватися. Якщо конфлікт стане регламентованим, то це означатиме, що ніхто з учасників не зможе трансформувати свою позицію у догму. Дослідник акцентує увагу на тому, що у демократичному суспільстві конфлікт буде вирішуватися раціональним методом. Науковець зазначав, що суспільство на кожному етапі розвитку піддається змінам. Саме тому виникнення конфліктних ситуацій у різних сферах життєдіяльності уникнути не можливо. На думку Р. Дарендорфа, у суспільстві завжди буде присутній примус

одних членів суспільства іншими. Він вважав, що марно і зовсім не потрібно намагатися уникати певних соціальних конфліктів та антагонізмів, не варто впливати і на їхні причини, проте, можливим є вплив на процес перебігу, що для сучасно суспільства може виявитися дуже продуктивним інструментом у ході соціальних трансформацій.[47]

Наступному етапу розвитку конфліктологічної науки був притаманний пошук глибинних причин конфлікту. Дж. Бертон доповнив теорію обмежених ресурсів базисними людськими потребами, які безпосередньо впливають на вирішення конфліктів. На думку науковця, конфлікти можуть і мають бути вирішеними. Дослідник зазначав, що більша частина конфліктів виникає тоді, коли учасники не беруть до уваги базові потреби та інтереси супротивника, до яких у першу чергу відносять безпеку, самоідентифікацію, бажання визнання тощо. Дж. Бертон писав проте, що ці потреби не взаємовиключні, а доповнюючі, так як для них ресурси є необмеженими. Він був одним із перших, хто провів чітке розмежування між позицією та інтересом, а також цінностями та потребами. На процес переговорів виноситься саме позиція, а не інтерес, і дуже важливо віднайти реальну потребу індивіда, аби дійти згоди.

Отже, на початку XX ст. у сфері соціально-політичних взаємовідносин прослідковується інтенсивний інтерес до вивчення конфлікту, акцентується увага на базових потребах індивіда, які стають причиною різноманітних конфліктів. Учені дискують про те, які ж саме функції виконує конфлікт, чи пришвидшує суспільний розвиток та вносить позитивні корективи, або ж, навпаки, порушує усталені норми, чим і породжує хаос у суспільстві.

Широкого визнання набула насильницька концепція у конфліктології, представниками якої є Ж. Сорель, Й. Галтунг, Т. Гарра, С. Хантінгтон та інші. Французький соціолог та філософ Ж. Сорель у центр своєї теорії ставив боротьбу та насильство. У своїй праці «Роздуми про насильство» дослідник формулює основні поняття міфу та насильства. За теорією Ж. Сореля, якщо у суспільстві присутні соціальні, політичні, культурні конфлікти, то таке

суспільство є ірраціональним, стихійним, конфлікти у ньому заперечують соціальний прогрес.[47]

Концепт насилля також був у сфері наукового дослідження Й. Галтунга, який окрім прямого насильства як безпосередньої фізичної шкоди, виділяв насилля структурне та культурне. Структурним насиллям Й. Галтунг вважав певні умови у соціальних структурах, за яких потреби та інтереси індивідів нівелюються та задовольняються. До культурного насилля вчений відносив дискримінацію на фоні біосоціальних особливостей людини. Пряме насилля є мінливим та динамічним, воно направлене одразу на ціль. Структурне ж насилля є статичним та стабільним і може впливати опосередковано через різні елементи. Й. Галтунг вважав, що міжнародні взаємовідносини між державами побудовані саме на структурному насиллі.[8]

Структурний конфлікт може виникати і між елітними групами «ядра» та «периферії», коли їх інтереси не співпадають. На Заході набула поширення теорія політичної нестабільності, автором якої є С. Хантінгтон, яку він виклав у праці «Зіткнення цивілізацій і перебудова світового порядку»(1996). Він вважав, що у новому суспільстві основні конфлікти вже не будуть пов'язані з ідеологією та економікою. Основним фактором формування кордонів будуть культурні чинники, а найбільш масштабні конфлікти у міжнародних відносинах будуть виникати між націями, етносами та групами з різних цивілізацій і зіткнення цих інтересів буде домінуючим у світовій історії.

На думку вченого, якщо висувати народні маси на перший план, то це у першу чергу призведе до виникнення соціального конфлікту, кризи та дестабілізації. Для того, аби попередити виникнення цього явища, слід приділяти належну увагу політичним та правовим аспектам. Ще однією видатною працею вченого є «Політична влада: США/СРСР», яка написана в співавторстві з З. Бжезинським і у котрій викладено порівняльне дослідження таких проблем як політична думка, управління, процес прийняття політичних рішень. На основі компаративного методу вчені проаналізували переваги та недоліки американської та радянської політики. Для міжнародної політики

результати таких досліджень є надзвичайно важливими для кращого розуміння процесів на локальному та світовому рівнях, для вивчення інструментів впливу та шляхів керування політичними процесами у країні.

Серед дослідників поняття конфлікту варто зазначити ще одного науковця – соціолога американського походження К. Боулдінга та його загальну теорію конфлікту, яку він виклав у працях «Конфлікт і захист. Загальна теорія»(1892), «Загальна теорія систем – науки». Тут автор акцентує увагу на тому, що конфлікти за своєю структурою, елементами та процесом розвитку є схожими. Якщо визначити та чітко структурувати цей процес, то схема надасть можливість контролю, керування та прогнозування конфлікту та його наслідків. У ситуації конфлікту учасники нерідко можуть не усвідомлювати, що не лише їхня позиція є причиною затягнення конфлікту, а й їхнє ставлення до самої ситуації. Саме тому, якщо виявити цінності, установки та цілі індивідів або ж подразників, які на них впливають, то конфлікт можна буде розв'язати без істотних втрат для соціальної системи.[2]

К. Боулдінг визначив, що існує два типи соціально-політичних конфліктів – статичні та динамічні. Статичний аспект конфлікту аналізує учасників та взаємовідносини між ними. Так як тут присутній різноманітний соціальний зріз, тобто науковий, професійний, етнічний, релігійний тощо, то, відповідно, статичні конфлікти можуть бути особовими, організаційними та груповими. Динамічний аспект аналізує мотиви, установки та цінності учасників. Надалі розробкою цієї проблеми на Заході займалися А. Гоулднер, Ч. Міллс та інші. За останні роки інтерес до цієї проблеми дуже інтенсифікувався, а скликання Всесвітнього конгресу Міжнародної асоціації політичних наук у Сеулі у 1997-му році цілком було присвячено насильницькій концепції.

В українському просторі перші нариси з дослідження конфліктології почали з'являтися у кінці XX ст. Серед науковців, які досліджували дану проблему слід зазначити М. Бородкіна, Н. Коряк, А. Герасіну, Л. Нечипуренко, М. Примуш. В Україні цю проблему досліджують на різних інституційних рівнях, зокрема у

Київському міжнародному інституті соціології та конфліктології, на кафедрах гуманітарного спрямування, у центрах з вивчення громадської думки тощо.

Проте, на початку ХХІ ст. прослідковується відсутність комплексного підходу до вивчення цієї проблеми, неточність понятійно-категоріального апарату для пояснення трансформацій, що відбуваються у сучасному суспільстві. Це, у першу чергу, впливає на рівень досліджень з приводу особливостей виникнення та протікання сучасних конфліктів. Саме тому гостро постає проблема про переоцінку знань про причини конфліктів у модерному суспільстві, про певні закономірності їх розгортання та нових шляхах для їх вирішення.

Суперечки на міжнародній арені можуть переміщуватися із військової площини у економічну, культурну, політичну сферу, де основна увага приділяється рівню впливу та авторитету. Серед дослідників цієї проблеми варто зазначити Дж. Ная, який створив концепцію «м'якої сили». Учений вважав, що саме м'яка форма влади має більше шансів на перемогу. «Гнучка влада» базується на інформативному впливі, вона не є матеріальною. Дж. Най називав політику «грою в шахи». Дослідник також розвинув і доповнив концепцію З. Бжезинського щодо того, що перемога можлива як у горизонтальних, так і у вертикальних площинах.

Отже, конфліктологічна теорія зосереджує свою увагу на суперництві та боротьбі за обмежені ресурси. Певні підходи до вивчення конфліктів акцентують на тому, що самого явища не можливо уникнути, що воно привносить позитивні зміни, проте, на противагу цим концепціям існує думка, що конфлікт – це аномальне явище, яке слід викорінювати.

Висновки до першого розділу

На початку ХХ ст. почали інтенсивно розвиватися соціологічні дослідження емпіричного спрямування, серед яких вивчення конфліктів у малих групах та промислових організаціях, ненасильницьких способів конфлікту – страйків,

мітингів, а також військових конфліктів, тощо. Ці дослідження мають на меті пояснити причини виникнення конфліктів та віднайти ефективні шляхи для їхнього врегулювання. На початкових етапах зародження конфліктології саме явище конфлікту розглядалося як вкрай негативне, як процес, що може стримувати розвиток та еволюцію соціальної структури. Наприклад, Т. Парсонс вважав, що основним завданням соціології полягає у пошуку балансу, кооперації та взаєморозуміння. У його теорії агентами регулювання конфліктів мають бути правовий інститут, релігія, звичаї та норми. На думку науковця, у процесі свого розвитку суспільство мало б перетворюватися на менш конфліктне. Проте, теорія Т. Парсонса зазнала жорсткої критики за її «крихкість».

Саме тому виникла протилежна точка зору у представників теорії конфлікту, які вважали, що хоч конфлікти і слід вирішувати, проте, вони є необхідним та неминучим явищем у суспільстві, які привносять не лише негативні наслідки, а й користь. Наприклад, Л. Козер у своїх працях вказував на негативні та позитивні наслідки конфліктів. Негативне, на його думку, проявлялось у погіршенні соціального клімату, зниженні продуктивності праці, в організаційних конфліктах – у звільненні працівників задля врегулювання конфлікту, несприйняття учасниками різних цінностей та позицій і, як результат, зниження взаємодії, а також емоційні та матеріальні втрати задля вирішення конфліктної ситуації. Серед позитивних функцій конфлікту виділяють такі:

- конфлікт стає чинником змін та трансформації соціальної системи, а також є джерелом інновацій;
- дозволяє систематизувати соціальні структури;
- надає змогу для створення організацій та груп;
- надає можливість для ідентифікації індивіда з іншими;
- конфлікт може стати платформою для проявлення людиною своїх інтересів та намірів, що безпосередньо впливає на розвиток особистості;
- допомагає зняти приховану напругу та надати енергії виходу.

Конфлікт може бути корисним та виконувати позитивні функції. Він є присутнім в усіх сферах соціальної взаємодії, тому повне його зникнення – це утопія. Конфлікт може бути рушієм суспільного розвитку.

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ДИНАМІКИ УЧАСТІ ЖІНОК У КОНФЛІКТАХ В УКРАЇНІ

2.1. Жінки у силових структурах в Україні

За останні роки в українському суспільстві змінилось ставлення до гендерних ролей. Стереотипізація жіночих характеристик та ролей відійшла у минуле, принаймні в офіційних документах міжнародних організацій і демократичних країн. Україна не стала винятком – за останні роки кількість жінок у силових структурах, що зазвичай вважалося «чоловічим ділом», зросла. Можна зауважити, що українське законодавство досягло гендерної рівності на усіх рівнях. Уряд України затвердив ряд документів щодо рівноправ'я в усіх сферах: Конвенцію Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, Цілі розвитку тисячоліття ООН 2001 року. Також задля досягнення демократичних цінностей, одним з напрямків державної політики стала підтримка гендерної рівності.

Україна, як демократична країна, надає рівні можливості для участі чоловіків та жінок у армії та процесі примирення на Сході України, як зазначено у ряді документів: Конституції України, Кодексі законів про працю України, Законі України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» (2005), а також Державній соціальній програмі забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року.

Незважаючи на те, що багато жінок брали участь у міліарних діях під час Євромайдану («Жіночі сотні») і на Сході України, суспільство все ще приділяє більше уваги чоловікам, виключаючи жінок із військового дискурсу. Багато українських ЗМІ на День захисника України схвалювали та вітали лише чоловічу частину армії, «упустивши з виду» жінок.

В українському законодавстві прописана гендерна рівність, однак бракує механізмів реалізації цього питання. Британська дослідниця А. Гловер вивчає стереотипізацію гендерних ролей на законодавчому рівні. Провівши багато досліджень, вона дійшла до висновку, що при згадці слова «чоловік» люди

підсвідомо вживали слово «сильний», в той час як при описі жінок – «красива». Вона зазначає, що «важливо розуміти підсвідомість упередженості в робочому середовищі та усвідомлювати забобони, які там є. Необхідно з'ясувати, як приймаються рішення – чоловіки не завжди свідомо виключають жінок, але традиційні владні структури були побудовані для них [чоловіків]».[23] Дослідниця наводить приклад отримання посади в університеті, коли рішення, кого обрати, було прийняте декількома членами комітету в чоловічій туалетній кімнаті. Відповіддю на це став заклик жіночої частини університету офіційно і відкрито проводити заходи щодо прийняття таких рішень.

Проявом гендерної рівності у суспільстві є досягнення рівних прав на соціально-економічному, політичному поприщі, а також професійна самореалізація у бажаній сфері, будь то робота в ІТ компанії чи служба в армії. Тим не менш, однакове представництво жінок і чоловіків на посадових місцях та армії далекі від «ідеалу». У 2019 році Міністерство оборони України зазначило, що кількість жінок в армії зросла на 15% – «за даними Головного управління персоналу Генерального штабу Збройних Сил України, нині у війську 27074 жінок-військовослужбовців, з них 949 – старші офіцери. Для порівняння, торік у війську проходило службу – 24 897 осіб, у 2017-му — понад 23 тисячі, а у 2008 році їх було всього 1800».[41]

У 2018 році Світовий економічний форум провів щорічне дослідження щодо рівного гендерного представництва у 149 країнах світу, серед яких Україна зайняла 65 місце. За даними цього звіту, більшість українських жінок зайнято в сфері освіти та медицини, що в чотири рази перевищує їх представництво в політико-економічній сфері. Рейтинг України впав, порівняно з доконфліктним 2014 роком, коли вона посіла 56 місце.[10]

Українські соціологині Т. Марценюк і С. Оксамитна описують гендерні відносини в українській політичній сфері і зазначають, що за останні роки обізнаність щодо гендерної рівності майже не змінилась: «низку кроків для зміни стану гендерних відносин вже зроблено (як-от, прийнято Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей для чоловіків і жінок»,

Державну програму з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року тощо), проте, як свідчать дані міжнародних та національних досліджень, процес утвердження нового типу гендерних відносин в Україні не можна вважати успішним».[39] Вони також зазначають, що у сфері політиці загалом домінують чоловіки, на ринку праці жіночі професії вважаються низькокваліфікованими та низькооплачуваними, більше того, промови політичних лідерів в Україні зводяться до сексистських дискурсів: «показовими є заяви 2010 р. прем'єр-міністра України М. Азарова про те, що «не жіноча це справа - проводити реформи в Україні», Президента України В. Януковича: «якщо вона жінка – то повинна йти на кухню і показувати там свої примхи».[39]

Незважаючи на велику кількість жіночих організацій, політичні та економічні еліти все ще проводять дискримінаційну політику, адже представники цих організацій більше опікуються повсякденними сферами життя жінок: «загалом жіночі організації, яких в Україні зареєстровано кілька сотень, турбуються переважно не про рівні права та можливості жінок у сфері політики чи на ринку праці, а радше про соціальні питання (на зразок охорони здоров'я жінок, забезпечення дитинства, боротьби з бідністю, домашнім насиллям тощо)».[39] В українському суспільстві присутні подвійні погляди на роль жінок у політичній сфері: одні зазначають, що жінки можуть покращити її стан, інші – споконвіку політика має бути чоловічою справою.

Незважаючи на досягнення рівності де-юре, жінки все ще недостатньо представлені у професіях, які «споконвіку» вважаються чоловічими. Здається, що самі владні структури створюють перешкоди задля досягнення рівності. Британська дослідниця Ді-Енн Шванке пише, що «розуміючи взаємозв'язок між зовнішніми та внутрішніми перешкодами, жінки, які бажають зайняти керівні посади, можуть легше орієнтуватися у лабіринті гендерної нерівності, а їхні колеги-чоловіки можуть краще розпізнати способи, якими вони можуть або усунути бар'єри, або заохотити до рівності»/[20] Найчастіше жінки стикаються

з стереотипами та дискримінаційними практиками, що побудовані на «нерівному» розподілі гендерних ролей.

Військову справу зазвичай вважають чоловічою через те, що протягом багатьох століть елітами було сконструювано певне бачення світу в соціумах, згідно з яким захист країни та участь у військових діях належить чоловікам. За участь у цих діях вони подаються суспільству як герої. З приходом до таких структур жінок, усталені стереотипи не руйнуються, а заперечуються. В повсякденний дискурс вводяться практики мізогінії або приниження ролі жінок. Як зазначає Т. Марценюк, «включення навіть небагатьох жінок у маскулінні структури призводить до зміни в цих структурах, адже присутність жінок робить питання гендеру загалом і маскулінності зокрема більш видимим. Те, що раніше замовчувалося і сприймалося як норма, із приходом жінок – підважується». «Нація існує, поки є чоловіки, готові за неї воювати» – подібні цитати із онлайн-постерів ілюструють патріархатний та мілітарний дискурси на Майдані, які виключають із так званих «політик пам'яті» жінок.[38]

Жінки стикаються з двома типами бар'єрів на шляху до отримання місця в силових структурах – соціальні питання та корпоративна політика. Ці два бар'єри формуються на основі «загальноприйнятої» культури, цінностей та стилю життя, яка створюється елітами, що у більшості представлені чоловіками і отримують вигоду з цього процесу. Британська дослідниця Ді-Енн Шванке (Dee-Ann Schwanke) зазначає, що «соціальна політика, спрямована на жінок, продовжує нерівність у внутрішніх зобов'язаннях. Коли відпустці по вагітності та пологах віддається перевага над батьківською відпусткою, або коли жінок заохочують працювати за сумісництвом після народження дитини, тоді як чоловікам не надають рівних можливостей для цього, соціальне уявлення про те, що жінкам доцільніше виконати зобов'язання посилюють сімейні обов'язки, ніж для чоловіків. Хоча жінки збільшили свою участь на робочому місці за останні кілька десятиліть, їхні домашні обов'язки зменшилися лише незначно».[20]

Корпоративна політика, в свою чергу, базується на «old boys networks» (чоловічих мережах), що сприяють просуванню, в першу чергу, осіб чоловічої статі. Вони не зацікавлені в прийнятті жінок у свій «клуб» і навіть самі жінки некомфортно себе почувають в оточенні чоловічої маскулінності. Вчена Ді-Енн Шванке приходять до висновку, що «корпоративна культура, разом з елементами обмежувальної соціальної політики, добре видно в питаннях гендерної рівності».[20]

У США та деяких європейських країнах питання гендерної рівності у сферах правоохоронних та військових органів було піднято ще у 1980-тих роках. Було розроблено нові механізми щодо кращого пристосування жінок у поліції та військових підрозділах і вже через декілька років частка жінок у цих структурах піднялася до 25%. Досягненню такого позитивного ефекту сприяло створення механізмів як при проходженні вступних випробувань, так і під час проходження підготовчих тренувальних занять. Було змінено стандарти оцінювання фізичної сили, адже через фізичні особливості жіночого організму, вони не мають таких же можливостей, як чоловіки. По-друге, обов'язковим стало проходження спеціальних курсів самооборони. Наступним кроком було створення спеціального одягу, а також закупівля зброї, яка відповідає структурі жіночого тіла та їх фізичним можливостям. І, наостанок, створення роздільних для чоловіків і жінок душових, роздягалень і туалетних кімнат.

Ще одним питанням, яке було гостро сприйнято, є сексуальні домагання на робочому місці. Як зазначає Українська Гельсінська група з прав людини (УГСПЛ), «спеціальні дослідження виявили, що в американських та європейських підрозділах питома вага жінок, які ставали об'єктом сексуальних домагань, майже однакова – 67% та 68% відповідно. Для нейтралізації проблем у цьому напрямку розроблені навчальні програми для керівників підрозділів, проводяться заняття з персоналом поліції та раптові перевірки на робочих місцях. До програми іспитів для підвищення по службі внесені питання протидії сексуальним домаганням та гендерної дискримінації».[42]

Впровадження цих механізмів на українських теренах допомогло б у сприянні гендерній рівності у силових структурах. Українська Гельсінська група з прав людини зазначає, що збільшення кількості жінок у цій сфері має багато позитивних ефектів, адже присутність жінок має певні переваги:

- «більш високий рівень емоційності, самокритичності та комунікабельності;
- розвиненість інтуїції, емпатії;
- більш високий рівень виконавчої дисципліни;
- більша схильність до робочих стресів;
- менша залежність від шкідливих звичок (алкоголь, куріння);
- менша фізична сила;
- більш низький рівень агресивності».[42]

Міжнародний центр перспективних досліджень (МЦПД) провів дискусію щодо залучення жінку «чоловічі професії». Першим питанням, що було винесено на обговорення, стала те, що зі збільшенням жінок у силових структурах зменшується рівень їх безчинств відносно населення. Експертка з питань гендеру О. Захарова зазначила, що «жінки менш схильні безпідставно застосовувати силові методи та перевищувати застосування сили... залучення жінок-поліцейських до роботи у поліцейських департаментах впливає на зниження рівня гендерної дискримінації всередині установ та гендерних упереджень серед самих співробітників».[44]

Наступним стало питання субординації між керівниками -чоловіками та підлеглими-жінками. Директорка Громадської організації «На рівних» М. Остапенко зазначила, що, незважаючи на майже 25% жінок у СБУ, всі вони займають найнижчі позиції – «у чітко побудованій субординованій структурі, де рішення приймають лише чоловіки, у жінки майже немає шансів... Чоловікові-керівнику в силових органах важче спілкуватися із жінкою-підлеглим, окрім того присутній фактор ніяковіття – чоловіки все одно розглядають жінку, як сексуальний об'єкт».[44] Також було наголошено на тому, що Україні необхідно починати запроваджувати певні ініціативи щодо гендерної рівності і

розпочати саме з силових структур, які у період військового конфлікту на Сході мають найбільший рівень довіри серед населення.

Американський дослідницький центр – Джорджтаунський інститут з питань жінок, миру та безпеки – провів дослідження щодо стратегій примирення під час конфлікту, запропонованих жінками. Вони зазначають, що в Україні головними представниками громадянського суспільства є саме жінки. У підрозділі «Жінки та військова служба», дослідницький центр зазначає, що жінки брали участь на трьох рівнях: представництво сектору безпеки, навчання з правопорядку, участь у військово-цивільній адміністрації. Вони пишуть, що «жіночий активізм також перетворився на інституційні зміни для збройних сил. До Євромайдану жінкам забороняли нести службу в бойових ролях. Однак, новаторське дослідження, проведене в 2015 році Українським жіночим фондом, «Невидимий батальйон», виявило, що жінки мали можливість користуватися зброєю на передовій. Якщо вони отримували травми, вони були виключені з належних пільг за здоров'я та компенсації. Військові зняли обмеження щодо служби жінок у 2016 році, що дозволило їм служити у «бойових ролях» та отримувати військові зарплати та пенсії за службу».[24]

Українська дослідниця Т. Савчук зазначає, що багато жінок брали участь у Євромайдані і потім пішли на війну на Сході: «близько 45 відсотків учасників Євромайдану були саме жінки – вони допомагали в організації на всіх рівнях: від координації самих протестів до надання їжі, а також медичної та юридичної допомоги» пише вона.[43]

Незважаючи на присутність жінок силових структурах, їх активну участь через громадські організації, вони були виключені з миротворчого процесу в Україні. Дослідники Джорджтаунського інституту з питань жінок, миру та безпеки, лише дві жінки брали участь в Мінському процесі – «Ірина Геращенко, перший заступник голови Ради та колишній співголова партії рівних можливостей, яка виступає в якості представника гуманітарного посланника України в Мінському процесі. Її розглядають як важливого прихильника прав жінок, сприяючи потребам дружин і матерів військовополонених. Ольга

Айвазовська, лідер громадянського суспільства, яка виступає експертом у політичній підгрупі Тристоронньої контактної групи».[24]

Завдяки опитуванню українських експертів, дослідники з американського центру дійшли висновків, що більшість підтримують участь жінок у військових операціях, як частину миротворчого процесу, а також як прояв гендерної рівності у будь-якій сфері. Зазначалося, що жінки є частиною Збройних Сил України, національної поліції та волонтерських організацій: «понад 16 тис. жінок служать у військових, і вони воюють на передовій, як снайпери, керують танками та забезпечують розвідку. За даними чиновника Національної поліції, жінки також становлять близько 21% українських поліцейських та 15% патрульних. Вербування жінок-офіцерів є частиною більш широких зусиль для формування довіри до поліції відповідно до політичного реформування та безпеки в Україні. Жінки також організовують та проводять бригади добровольців, які доставляють запаси солдатам на Сході. Ці добровольчі бригади часто супроводжують українські війська та підтримують їхні операції на передовій, і багато добровольців, як повідомляється, також беруть участь у бойових діях».[24]

Процес адаптації жінок у силових структурах, вплив гендерної рівності на реформування цих структур описує директорка Інформаційно-консультативного жіночого центру Олена Суслова в інтерв'ю українському журналісту Володимирі Доброті. Активістка зазначає, що жінки завжди були активними членами суспільства і намагалися заповнити пробіли в найбільш затребуваних питаннях: «оскільки жінки сьогодні складають 53,7% від усього населення, то зрозуміло, що вони не можуть залишатися осторонь цих подій. За 5 років війни понад 7 тис. українських жінок отримали статус учасників бойових дій. Кількість жінок-військовослужбовців сягає 10,6% від особового складу Збройних Сил України. Це майже стільки, скільки в арміях країн НАТО, де цей показник дорівнює 10,9%, і більше, ніж в деяких її країнах-членах, наприклад, в Угорщині. До того ж, жінки складають і понад 12% цивільного персоналу ЗСУ».[32]

З появою в Україні відповідного законодавства українські структури почали приймати жінок в свої ряди. Це притаманно не лише Україні, а й багатьом іншим країнам світу. Причиною цьому може бути як конфлікт в країні, так і підписання документів ООН, які визначили однією з головних цілей гендерну рівність. Олена Сулова зазначає, що «у військах спеціального призначення та інших подібних підрозділах жіноче представництво або зовсім відсутнє, або йдеться лише про поодинокі випадки. Інакше виглядає ситуація у Державній прикордонній службі. Вона рухається шляхом демілітаризації, тому тут стрімко зростає відсоток жінок. За інформацією керівника цього відомства, у ньому сьогодні 25% жіночого колективу».[32]

Не пройшла повз й тема реформ у силових структурах та заохочення жінок йти на керівні посади у державних правоохоронних службах. «Якщо жінки виявляють бажання служити в ЗСУ чи в поліції, для них мають бути відкриті двері. Якщо роль жінок у процесах миротворення зростає, вони мають долучатися до них без зайвих перепон та забобонів. Якщо професійна кваліфікація жінок дозволяє їм обіймати керівні посади у структурах сектору безпеки та оборони, вони повинні мати право випробувати власні сили», - зазначає Олена Сулова.[32] Директорка Інформаційно-консультативного жіночого центру відмічає, що невеликий відсоток жінок, які мають військову освіту, відмовляються йти у ЗСУ через відсутність її реформування, безпечних умов та можливості не підпадати під мізогінні дискурси. Останньою темою обговорення стала щойно створена Українська асоціація представниць правоохоронних органів, основною метою якої є забезпечення допомоги жінкам у силових структурах, надання юридичної та консультативної допомоги у разі психологічного чи фізичного насильства на робочому місці. Активістка відмічає, що Асоціація вже робить перші кроки допомоги жінкам: «асоціація може сприяти у вирішенні багатьох практичних питань. Якщо, припустимо, в поліції служать чоловік і дружина, і вони мають маленьку дитину, для них це може стати справжнім викликом. Сьогодні учасниці Асоціації говорять про

необхідність створення у їхніх структурах так званих «кімнат денного догляду за дитиною».[32]

Динаміку представництва жінок у силових структурах розглядає соціологиня Ганна Гриценко. На початку війни на Сході в українській армії було менше 1% жінок, однак вже через п'ять років їхня кількість зросла до 5%, хоча і не всі жінки змогли отримати посади відносно їх освіти та досягнень. Ганна Гриценко відмічає, що «військові посади, що їх можуть заміщати жінки-військовослужбовиці рядового, сержантського і старшинського складу, було наведено в Тимчасовому переліку штатних посад рядового, сержантського і старшинського складу з урахуванням тих, на які дозволяється призначати військовослужбовців-жінок, та відповідних їм військових звань і тарифних розрядів посад, затвердженому наказом міністра оборони України № 337 від 27.05.2014».[30]

У 2015 році жінки-комбатанти створили спеціальний проект «Невидимий батальйон», який мав на меті висвітлити проблеми та виклики, з якими жінки щоденно стикаються на службі. Соціологиня Ганна Гриценко зазначає, що «після того як дослідження виявило, що жінки стикаються з юридичними перешкодами у своїй службі і спеціальні умови служби для них теж не передбачені, необхідність повної гендерної рівності в секторі безпеки та знищення «скляної стелі» стали предметом суспільного обговорення».[30]

Задля просування рівності жінок і чоловіків на службі, Україна прийняла Національний план дій на основі документу Ради Безпеки ООН № 1325 «Жінки, мир, безпека», який забезпечує рівний доступ, рівне працевлаштування і рівну відповідальність у військовій сфері – «У лютому 2016 року Україна затвердила такий Національний план дій (НПД) на період до 2020 року. Україна стала першою країною, де такий документ ухвалено під час збройного конфлікту. Документ передбачає, зокрема, що частка жінок на керівних посадах у секторі безпеки, оборони і силових структурах до 2020 року має зрости до 10 %, а частка жінок, які беруть участь у переговорних групах, за цей самий період має зрости до 30 %».[30] Ганна Гриценко відмічає, що відсутність механізмів

впровадження даної стратегії і скоріше моніторингове значення документу, а також відсутність фінансування є основними його недоліками.

Можна зробити висновки, що, незважаючи на створення в Україні законодавства, яке сприяє гендерній рівності, посилення на міжнародні статuti та документи ООН та Ради Європи, український соціум все ще сприймає силові структури як чоловічий простір. Жінки, які намагаються зайняти місце в армії чи інших правоохоронних органах, щоденно стикаються з мізогінією, стереотипами та дискримінацією.

2.2 Мілітаризація ролі жінок за часів Євромайдану

Під терміном «збройний конфлікт» ми можемо розуміти різноманітні його варіації та форми, які є досить тривіальними для сучасного суспільства. Він цілком ймовірно може бути збройним протистоянням між альянсами, національними державами, як це було представлено за часів Першої та Другої світових війн. Також, доречно буде розглядати його у формі Холодної війни, коли противники були не в змозі почати використовувати зброю, побоюючись самознищення у разі її застосування. Різного роду конфлікти вимагають пристосування до їх підвидів, тож виникає банальна необхідність так званого розподілення ролей і кожна форма протистояння потребує пристосування до його умов. Представниці слабкої статі в місцевостях, які стали учасниками збройного конфлікту, вимушені виконувати різноманітні доручення, реалізація яких сприяє організації дій заради миру.

Наразі, актуальність теми військового протистояння на Сході України є незаперечною для сучасного суспільства. Перші шпальти газет, випуски новин майорять інформацією з зони АТО, значно підвищилась активність волонтерських організацій, які надають всебічну допомогу особам, що були змушені покинути рідні домівки в ході протистояння. Без допомоги не залишається і українська армія, як з питань забезпечення продовольчими та непродовольчими товарами, так і з питань формування збройних угруповань.

Дослідники неодноразово піднімали питання феномену війни, розподілення ролей та обов'язків у немирний час між представниками різних статей. Історично склалося, що саме чоловіки зазвичай беруть до рук зброю та стають на заваді просунення ворожих військ на мирні території, у той час як жінки вимушені покидати свої домівки та, на жаль, саме вони стають жертвами жорстоких зґвалтувань, сексуального рабства тощо. Вчені неодноразово зазначали, що мілітаризм та насильство як таке тісно пов'язані з маскулінністю та чоловіками. Хочемо відмітити, що будь-які військові угруповання, як правило, складаються виключно з представників чоловічої статі, що підсвідомо приводить їх до встановлення повної монополії у питанні використання холодної\вогнепальної зброї. Однак, слід також звернути увагу, що хоч і чоловіки частіше скоюють злочини насильницького та вбивчого характеру, вони частіше стають і їх жертвами.

Необхідно розуміти, що мілітаризм практично ототожнюється з поняттями нації та громадянства. Військовий обов'язок, який постає чи не перед кожним чоловіком, пов'язується з засадами громадянства, точніше, з розумінням цього поняття суспільством, а його основні характеристики описують відносини між особою та державою, що регулюються правами та обов'язками один перед одним. Історично склалося, що гендерні особливості були визначальним фактором в основі розуміння ролей чоловіка та жінки для суспільства. Тобто, чоловік практично був народжений, аби захищати країну та помирати за неї, тоді як жіноча місія була у народженні та вихованні захисників.[25] Таким чином, громадянство та нація є не гендерно нейтральними, а такими, що закладають ідеї про «правильну» чоловічність та жіночність.[25] Війна ж, як зазначає дослідниця Синтія Кокберн: «підсилює вже існуючі глибокі статеві поділи, наголошуючи на чоловіках як тих, хто чинить насильство, а жінках – як жертвах».[4] У такому випадку за жінками ще більше закріплюється приватна сфера, адже вони мають залишатись удома із дітьми та чекати на чоловіків.

Однак, все те, що було сказано вище, насправді унеможливорює правильне розуміння реальної картини, яка на сьогодні існує у сучасному світі. Крім того,

варто зазначити, що саме така ідентифікація чоловіків та жінок (агресори та жертви відповідно) знищує навіть ймовірність наявності інших поглядів на гендерні ролі. З цього слідує, що в період загострення проявів гендерних ролей суспільство фактично не усвідомлює і не сприймає можливість приналежності чоловіків (які історично мають бути воїнами) до різноманітних сексуальних меншинств та соціальних груп, що призводить до так званого паплюження маскулінності як такої. Такі ж прояви суспільного приниження ми можемо прослідковувати серед біженців, які змушені були покинути схід країни задля збереження власного життя, а саме це стосується ставлення «приймаючої» сторони до чоловіка-біженця і жінки-біженки. Згідно інформації, яку оприлюднюють ЗМІ майже не щодня, з більшим задоволенням приймають саме жінок. Виключенням стають тільки люди з малозахищених соціальних прошарків – пенсіонери, люди з особливими потребами тощо.

Актуальною темою для ряду наукових досліджень у світі стала саме мілітаризація жінок в період військових протистоянь. Особливо гостро її популяризація прослідковується в часи загострення національної ідентифікації громадянина в скрутні часи для країни та апогей досягається в питанні гендерних ролей у військовий час. Що стосується саме України, то питання мілітаризації представниць жіночої статі загострилось за часів Майдану (Революції Гідності). Зокрема, створення Жіночої сотні, частиною якої стали українські феміністки та прихильниці ідей гендерної рівності, водночас, викликало критику з боку інших за використання риторики мілітаризму та конфронтації.[17]

У період мілітаризації жінок та їх залучення до воєнних дій значно активізувалися прихильниці фемінізму. Вони беззаперечно вважають, що саме можливість жінки вступити до лав збройних сил, відстоювати свободу і честь країни за допомогою зброї дозволяє урівняти права чоловіків і жінок, призводить до гендерної рівності та правильного розподілення ролей, незважаючи на статеву приналежність. Тільки такий варіант рівності, на їх

думку, дозволить жінкам стати повноцінними членами суспільства та носити горде звання громадянина своєї країни.

На думку Джудіт Сміт, за державою закріплене монопольне право на використання насильства, а з огляду на патріархальний устрій суспільства слідує те, що саме в руках чоловіків і знаходиться ця монополія. Тобто, жінки автоматично набувають статусу жертви та ототожнюється з категорією населення, що потребує захисту. Такий поділ суспільства на захисників та жертв, як вважає дослідниця, призводить до становлення асиметричних відносин, в результаті яких чоловіки мають право на застосування фізичної сили та всілякого прояву такої своєї переваги, а жінки стають жертвами такого поділу та вимушені захищатися та просити захисту.[22, 367-376]. Розглядаючи це питання вже через призму воєнного часу можемо говорити про меншу поінформованість та обізнаність жінок про перебіг подій, вони несуть більші матеріальні та моральні збитки на відміну від тих, хто бере пряму участь у конфлікті. Саме тому, як вважає Дж. Сміт, необхідно урівняти частку участі всього суспільства у воєнних діях - кожен, незважаючи на стать, повинен долучатися до оборони країни.[22, 367-376] Така думка більше тяжіє до гілки ліберального фемінізму.

Однак, такі погляди не викликали цілковитої згоди всього наукового представництва. Інші дослідники впевнені, що залучення жінок до війни та надання їм чоловічих ролей та обов'язків не призведе до гендерної рівності. Окрім того, варто звернути увагу на вже наявний досвід західних країн, які схвалили рішення про прихід жінок до силових структур та надали їм права на ведення воєн дій на рівні з чоловіками. Саме такі дії в Ізраїлі, Канаді та США спричинили посилення гендерної дискримінації та яскраві прояви сексуальних домагань. На жаль, для сучасного суспільства питання ідентифікації людини як громадянина тісно пов'язане з її можливістю ведення військової служби та здатністю тримати в руках зброю. Тож, якщо ми піднімаємо питання створення якісно нового громадянського суспільства, то починати слід не з мілітаризації жінок до силових структур та переписування споконвічно закладених ролей, а з

нової ідентифікації понять «громадянин» і «громадянство», які нині є вкрай спаплюженими сучасними реаліями.[3] Як зауважує Синтія Енлоу, поява жінок-солдат не є ознакою звільнення жінок, а більше свідчить про мілітаризацію глобального капіталізму. Вона виділяє такі причини включення жінок до силових структур:

- жінки як резервна робоча сила, яка компенсує зменшення кількості чоловіків у армії через відміну загального обов'язкового призиву для них;
- як компенсація зниження рівня народжуваності серед жінок;
- залучення жінок також дозволяє державі не набирати «надто багато» чоловіків із етнічних менших, які не викликають довіри у правлячій еліті;
- жінки додають армії «осучасненого» та «цивілізованого» вигляду в очах власних громадян та спостерігачів з-за кордону.[6, 65-66]

Тож, зі слів вищезгаданої дослідниці, ми можемо зробити висновок, що включення жінок до силових структур стане радше не причиною для приниження ролі чоловіка у питанні захисту країни та його здатності до ведення війни, а - мілітаризації жінок зокрема та всього суспільства загалом, і, що не менш важливо, дещо узаконить насильство, адже кордони споконвічного гендерного поділу будуть стерті, а отже, і поділ на захисник (чоловік) і жертва (жінка) існувати не буде.[6, 87-88] Така позиція більше тяжіє до лівого крила фемінізму. Однак, вона критикується феміністками Третього світу, які стверджують, що не в усіх є привілей бути пацифістками, адже їх суспільства можуть бути вимушені використовувати зброю у боротьбі з пригнобленням.[25] Так само, обстоювати антимілітаристську та пацифістську позицію може бути неоднаково легко для феміністок із країн-агресорів та феміністок із країн, які є жертвами агресії. Понад те, жорстка феміністична антимілітаристська позиція може відтворювати міф про жінок як «мирну статтю».

З огляду на вищесказане, ми приходимо до висновку, що питання мілітаризації жінок, їх роль та вклад у діяльність військових та силових

структур треба досліджувати з дещо іншої точки зору. В суспільстві сформувались чіткі уявлення про армію як установу, про її вимоги та правила, які вона виставляє перед призовниками, однак, базуючись на словах Анніки Кронсель, яка досліджувала шведську армію, ми розуміємо наступне – маскулінність таких установ з приходом жінок до їх складу потрапляє під загрозу, адже питання гегемонної маскулінності армії та силових структур розглядається через призму жіночого погляду та її здатності пристосуватися до встановленого режиму; успішність такого пристосування ставить під загрозу однозначне суспільне розуміння маскулінності силових структур як таких. Довга історія виключення жінок і гомосексуальних чоловіків із армії сприяла сприйняттю гетеросексуальних войовничих чоловіків як чогось «природного» та «само собою зрозумілого».

Однак, коли мова йде про жінок у військовій формі, то вони сприймаються як пряма загроза стереотипному мисленню про роль чоловіка у питанні захисту країни, родини тощо. Але, жінкам все ж таки, вкрай складно відповідати тим маскулінним вимогам, які ставлять перед ними силові структури, споконвічно керовані виключно чоловіками. А. Кронсель наголошує на неабиякій складності для дівчини відповідати вимогам, які ставлять перед нею патріархальні установи. Робота А. Кронсель була присвячена саме темі жінці у шведській армії і в результаті цього дослідження вона дійшла висновку, що там жінці необхідно не втрачати свою жіночність, але і не забувати про основні цілі та завдання, які стоять перед нею. Тобто, треба бути досить мужньою жінкою і жіночним воїном – аж надто суперечлива і практично не виконувана вимога. Поява жінки в армії призводить до порушення тих патріархальних принципів, які були усталені в суспільстві, однак однозначного висновку про можливість кардинальних змін в цій системі ще ніхто не спромігся зробити.

Як вважає дослідниця Сваті Парашар, чіткий гендерний розподіл ролей на війні сприяє посиленню розуміння та усталення згубних думок та воєнних міфів.[16] Сприйняття жінки-військової в сучасному суспільстві досі має нездорове забарвлення; цей феномен є винятковим, тому і всі особисті

негативні наслідки, до яких призводить поява жінки на війні, а саме насильство у всіх його проявах (сексуальне, моральне, фізичне) пов'язується не з політичним становищем в країні, а з патріархальним устроєм, який є звичним для сучасного суспільства, а іноді навіть і з персональними проблемами. До речі, саме останні вважаються основними причинами для насильницьких проявів на думку більшої частини населення. Для підтвердження висунутої нами думки ми звернемось до дискусій, які спалахували у всесвітній мережі Інтернет щодо Надії Савченко, коли вона була перебувала під вартою на території Російської Федерації. З цього ми робимо висновок, що сучасне суспільство не готове до появи жінки на війні в якості солдата, а будь-які прояви її маскулінності сприймаються як щось виняткове та нездорове.

Крім того, дослідниця С. Парашар активно виступає проти прагнення феміністок до применшення ролі жінки у воєнних конфліктах та приховування їх прямої участі не в якості тилу, а - в якості воїнів-захисників наряду з чоловіками, гендерна роль яких була такою споконвічно. Зрозуміла позиція останніх, адже такий перебіг подій аж ніяк не вписується в антивоєнні концепції жіночих позицій та їх позиціонування як жертв цих конфліктів. Авторка у своїй роботі надає всебічний аналіз феномена жінки-військовослужбовця на прикладі сутичок у Кашмірі та Шрі-Ланці, і приходять до висновку, що намагання приховати участь жінок у цих конфліктах призвело до їх повного виключення з мирних процесів.[15] Якщо перенести зарубіжний досвід в сучасні українські реалії та поглянути на них через призму робіт С. Парашар, бачимо наступне – відкрита презентація Надії Савченко не як жертви конфлікту, а прямого її учасника вплинула на становлення її майбутньої політичної кар'єри. Однак, ми не можемо не взяти до уваги той факт, що залучення до лав Верховної Ради чоловіків-комбатанів сприймається як їх власне досягнення за рахунок героїчних вчинків, які мали місце бути в період конфлікту, тоді як про Надію Савченко як політика активно заговорили тільки після того, як вона предстала перед населенням як жертва, а не як бравий воїн, який на рівні з чоловіками боровся за мир та свободу українських територій.

Однак, зображення жінок-воїнів дуже часто веде за собою досить різні інтерпретації їх як осіб, їх ролей, виконаних у період несення останньою військової служби. Для прикладу, П. Порошенко та Ю. Тимошенко у своїх промовах згадували про Н. Савченко не тільки як про військовослужбовця (обов'язки якої межували з маскулінністю, яка зазвичай властива виключно чоловікам), а й про неї як про жертву військового конфлікту, що потребує допомоги та захисту, та як про національний символ України та її культурний та духовний маркер (відданість та прихильність, жага до захисту своїх територій – саме таким розуміється справжній громадянин).

Тим не менш, вилучення жінок, що воюють, із дискурсу про війну сприяє та увічніює воєнні міфи. Саме тому необхідний комплексний підхід опису різних гендерних ролей під час війни, який включає досвіди жінок як волонтерок, військових, пацифісток, реформаторок, матерів, політикинь, журналісток із зони конфлікту тощо без замовчування голосів одних, як таких, що можуть відхилятися від «норми».

Для подій, які відбувалися у період Революції Гідності, питання гендерного розподілу ролей та обов'язків не підіймалося, і цей поділ нічим не відрізнявся від загальноприйнятого, сформованого роками становлення суспільства – жінки мали організовувати безперебійний процес годування захисників, підтримання потрібних умов в пунктах обігріву тощо, в той час як чоловіки стояли на сторожі миру та безпеки. Також, суспільством були прийняті певні норми та вимоги до зовнішнього вигляду представників різних статей: чоловіки сильні, мужні та могутні, мають міцну статуру, готові взяти до рук зброю та до рішучих дій, в той час як жінки – це берегині сімейного вогнища, музи для воїнів, їхній надійний тил. У згадках про жінок, які за певних обставин почали виконувати «чоловічу» роботу, не забувають відзначити їхню жіночність: «Красиві та витончені представниці слабкої статі на каблуках та в пальтах активно задіяні в обороні Майдану, передаючи бруківку та запали на барикади». Таке ставлення свідчить тільки про одне – роль жінки недооцінювалась, її робота та вклад не вважалися значними. Чоловіки ж, в свою

чергу, повинні отримувати максимум віддачі за їх досягнення. Найобурливішим ми вважаємо те, що роль дівчини\жінки, її обов'язки не обмежувались тільки приготуванням їжі та забезпеченням комфортних умов для життя чоловіка - для патріархального суспільства нормальним та здоровим вважається задоволення сексуальних потреб захисника на ряду з забезпеченням фізіологічних потреб в їжі та комфортному проживанні. Для підтвердження, ми звернемось до закликів, які з'являлись у всесвітній мережі Інтернет, де, окрім прохань про допомогу з їжею та одягом, з'являлись повідомлення про необхідність надання сексуального задоволення чоловікам, які на Майдані довго були без жінки. Для розповсюдження таких меседжів у мережі Facebook з'явилась група з промовистою назвою «Maidan Revolution Love». Її автори вважали, що, якщо вони просять про допомогу для захисників у вигляді матеріальних благ для забезпечення їхніх первинних потреб, то чому не можна звернутись до жінок, аби вони надали свої послуги для любовних втіх для тих, хто знаходиться на Сході країни, веде оборону територій та вже досить довгий час перебуває без жінки.

Найбільш дратуючим є те, що ставлення до жінки як до товару є звичним для сучасного суспільства. Жіноче тіло перестало бути таємницею і доступне для кожного. Тоді ж чому, якщо його можна купити, не можна розраховувати на те, аби отримати його безкоштовно, «за особливі заслуги перед Батьківщиною», адже виконання свого обов'язку перед державою вимагає від чоловіка неабиякої віддачі моральних і фізичних сил. Сабмісивна роль жінок проявлялась не тільки у гендерному розподілі їхніх ролей, а й в принциповому їх відстороненні від «чоловічої» роботи. За уявним бажанням застерегти їх від небезпеки ховався звичний патерналізм. Яскравим проявом останнього можна вважати гучні заборони щодо появи жінок на вулиці Грушевського у період з 19 по 22 січня. Слід зазначити, що представниці слабкої статі все ж були присутні там – ті, хто готував їжу, допомагав пораненим, доводив до ладу пункти обігріву вільно могли увійти на «заборонену» територію. Однак, пройти повз «фейс-контроль» для тих жінок, які хотіли відстояти свою громадянську

позицію зі зброєю у руках було практично неможливо, адже вони претендували на «чоловічу» роль, що йшло всупереч патріархальним настроям суспільства. Так звані охоронці гендерних ролей стояли, перш за все, не на сторожі забезпечення безпеки, а на захисті непохитного авторитету чоловіка як воїна і захисника.

Безумовно, для тих, чиє бажання було аж надто сильним, не зупинив жодний «фейс-контроль». У цей період у мережі навіть з'явилась інформація, яка підтверджувала проникнення жінок з ціллю виконання чоловічих обов'язків на закриту для них територію. За цими даними, дівчина навіть перевдягнулась у чоловічий одяг, аби опинитися в епіцентрі подій. Однак, все це не несе за собою ніяких позитивних змін та нововведень у питання ставлення до жінок у «чоловічому» світі, в якому панує патерналізм і який живе виключно за патріархальним принципом. Саме такий перебіг подій під час Майдану зумовлений, по-перше, не раптовим загостренням відмінностей у гендерних ролях і обов'язках, а спричинений систематичними діями, які мають місце бути у сучасному суспільстві, а саме принизливому ставленні до жінок в країні взагалі, і по-друге, націоналістичним дискурсом, який формувався в Україні з часів її появи на карті світу. Слід звернути увагу, що на законодавчому рівні в нашій країні є понад 500 професій, які є забороненими для жінок, посиляючись на значну загрозу для їх життя та здоров'я. Хочемо також послатися на цінність виконуваної праці і питання не в рівні заробітної плати, а сприйнятті та розумінні її цінності суспільством. Уся позавиробнича діяльність жінки не сприймається працею як такою і знецінюється так само, як і свого часу був непоміченим вклад жінок у події Майдану.

Не менш визначальним є вплив націоналізму. Жінкам відведено другорядну роль у національних конфліктах та рухах або роль символу нації, що його підносять і захищають, — а справжніми дійовими особами, які власне і відстоюють свободу, честь, батьківщину та самих жінок, є чоловіки.[29] Роль берегині, яку жінці приписує український націоналізм, представляє жінку в першу чергу як матір (або майбутню матір) та «хранительку домашнього

вогнища».[34] А матір потребує захисту, адже саме вона здатна народити і виховати майбутнє нації, створити умови для комфортного життя навіть за часів глобальної розрухи. Їй не місце на війні; зі зброєю у руках повинен бути виключно чоловік.

Тож, не дивно, що в період революції питання важливості ролі жінки загострилось і викликало хвилю невдоволення серед них. Почали створюватись ініціативні групи, які своїм основним завданням вбачали необхідність привернення загальної уваги до вкладу жінки в перебіг тих подій, до їхньої сміливості та жертвності. Залишила свій слід в історії ініціатива під назвою «Жіноча сотня імені Ольги Кобилянської». Вона була сформована наперекір будь-яким законодавчим, церковним та історичним канонам та стояла на захисті прав жінок, гідної оцінки їхнього вкладу та знищенні проявів сексизму. Значущими характеристиками цієї організації є її відмежування від націоналістичного дискурсу та опір дискримінації не лише за ознакою статі, а й за ознакою сексуальності, національності, раси тощо.[36]

Діяльністю вищезгаданої організації жіночий рух на Майдані не обмежився. Існувала також «39 жіноча сотня самооборони». На відміну від Сотні імені Ольги Кобилянської, остання стояла не на сторожі припинення дискримінації за ознакою статі та на досягненні гендерної рівності, а, навпаки, підтримувала всі ті настрої, що вирували за часів Революції. Всі її учасниці слідували основним цілям, що були закладені в тематику Майдану, а саме повалення владного режиму Януковича та припинення його правління, захист своїх територій від нападів «Беркуту» та «тітушок», тощо. Свою максимальну активність щодо захисту та оборони територій учасниці «39 жіночої сотні самооборони» проявили у сутичках у період з 18 до 22 лютого.

Тож, хоч учасниці цієї організації і приміряли на себе чоловічу роль у той період, вони все одно залишалися жінками та позиціонувалися, в першу чергу, як матері, що повністю відповідає патріархальній системі бачення світу та розуміння розподілу соціальних ролей між представниками різних статей. Найгостріше материнський інстинкт учасниць Майдану проявився під час акції

30 січня, коли жінки скандували «Чужих дітей не буває» та «Янукович, відпусти наших дітей». Умовляннями та молитвами, що лунали 30 січня на Майдані, вони закликали бійців скласти зброю та укласти мир, адже споконвічно жінка є берегинею роду, а втрачаючи дитину, вона втрачає найдорожче. Нація теж залишається без гідного майбутнього покоління, тож їх заклики були націлені не тільки на актуалізацію теми жінки-берегині, а й можливих втрат свідомих громадян.

Тут також постає питання розуміння поняття героїзму як такого. У часи Революції Гідності героями беззаперечно вважалися ті, хто зі зброєю в руках відстоював честь і свободу країни, в той час як діяльність жінок героїчною не була. На нашу думку, жіночий вклад був не менш героїчним, адже саме забезпечення комфортних умов перебування та задоволення первинних фізіологічних потреб військових лягало на жіночі плечі, які безперервно поповнювали запаси їжі, теплого одягу та всіх необхідних продовольчих та непродовольчих товарів. Можемо сміливо говорити, що діяльність жінок у тилу не менш важлива, аніж героїчні чоловічі виступи проти «Беркуту», «тітушок» тощо, хоч і їхня діяльність приховувалась під тентами та наметами.

Майдан не був би хоч на йоту успішним, якщо у його існуванні були задіяні виключно чоловіки. Хочеться ще раз наголосити, що саме та інфраструктура із забезпечення потреб захисників, яка існувала на Майдані, була, в першу чергу, організована жіночими руками, тож умови проживання були більш менш задовільними тільки завдяки жіночій праці. Примітивне розуміння поняття «героїзм» змушувало чоловіків у прямому розумінні слова знаходити для себе ворогів, щоб було проти кого чинити оборону та здобувати горде звання героя. Жінки ж, які були на Майдані, вбачали своєю основною метою не постійні сутички та кровопролиття, а пам'ятали ті першочергові заклики, заради яких і збиралися люди на Майдані – повалення політичного режиму Януковича та примусове припинення його діяльності в якості голови держави. Заради досягнення цих цілей жінки були готові терпіти затінення їхньої праці, певне зневажання їхніми діями та неадекватну оцінку їхнього вкладу в

загальнонаціональну мету. Варто зазначити, що недарма протести на Майдані набули назви «Революції Гідності», адже саме вони змогли об'єднати населення нашої країни для досягнення суспільної мети, егоїзм змінився переживаннями за долю українського народу, а поняття активної громадської позиції вже не ототожнювалось з палкими промовами та діями, а мало дещо спільне із взаємодопомогою, чого українцям свого часу не вистачало. Звісно, одностайної думки про результати подій Майдану, про досягнення національної єдності не існує, однак ми можемо вже говорити про певні якісні зміни у відносинах між представниками жіночої та чоловічої статей, про досягнення взаєморозуміння та взаємоповаги один до одного.

Отож, якщо вже піднімається питання про поведінкові зміни всередині суспільства, про досягнення певної єдності, то чому ми не можемо говорити про стирання кордонів у процесі розподілу гендерних ролей та винищення дискримінації за ознакою статі, як це пропагується та реалізовується в країнах Європейського Союзу. На жаль, консерватизм думок не дозволяв повністю просувати європейські ідеї в маси. Для прикладу, рух феміністок вміло приховувався від учасників Майдану, так як не отримав ніякої підтримки його просування: розпилення сльозогінного газу та насильницькі дії проти сторонниць фемінізму аж ніяк не свідчив про можливість радикальних змін в розумінні його ідей та широкого розповсюдження в маси.

Різноманітні активістські угруповання, які хотіли поширювати європейські ідеї на загал, зазнали гонінь з боку «Правого сектора», який не тільки не підтримував європейський стиль мислення, а й палко виступав за поширення власних ідей на території Європейського Союзу, висловлюючи свої погляди як єдино правильні. Тож, ідея гендерної рівності, яку так старанно просували в маси активісти, не набула широкого поширення та не стала суспільним надбанням, а так і залишилась ідеєю в думках активістів. Роль жінок на Майдані, як ми вже говорили раніше, була зведена до забезпечення комфортних умов перебування військових, однак їх вклад не був гідно оцінений. Загалом, учасниці революції були згодні залишатися в тіні задля досягнення

першочергової цілі, заради якої активісти і зібралися на Майдані. Але, як показує досвід минулих років інших країн – таке самопожертвування призвело до повного знецінення думок та поглядів жінок.[29] Чи не стали на ці граблі й жінки в Україні?

Якщо змінити вектор погляду з революції на законопроекти, які стали з'являтися з геометричною прогресією вже по завершенню протестів на Майдані, а саме законопроекти про заборону абортів, до це мимоволі приводить нас до думки про те, що певно такі граблі стали і українським надбанням.

Висновки до другого розділу

Здатність жінок брати участь у політичних протистояннях, війнах чи революціях не викликає сумніву. Існує достатньо прикладів бійчинь, революціонерок, виробниць вибухівки чи виконавиць убивств. Лише на території сучасної України жінки брали участь в антицарських операціях наприкінці XIX – на початку XX століття, у громадянських війнах, у лавах Червоної Армії, у партизанському русі та українському націоналістичному підпіллі часів Другої світової війни. Не секрет, що як історично, так і в сучасному українському суспільстві чимало жінок ідентифікують війну, політичне насильство та революційний опір як такі, що належать до чоловічої сфери діяльності. Світова гендерна політика є відносно новим напрямком політики. В українських реаліях її принципи лише намагаються впроваджувати. Події на Майдані стали поштовхом для переосмислення багатьох концептів, зокрема, щодо ролі жінки у військових та мілітарних процесах. Український конфлікт став яскравим прикладом того, як принципи щодо реалізації гендерної політики, що закріплені в нормативно-правових актах, нівелюються.

Не зважаючи на це, кількість жінок-учасниць була дуже велика. Були створені жіночі добровільні батальйони. Жінки розбирали бруківку та готували коктейль Молотова. Їхня участь була продиктована різними факторами. Для когось це було питання націоналізму, для інших рушійними стали позиції

фемінізму. Проте, слід відзначити певні позитивні зрушення, серед яких надання жінкам-військовослужбовцям більшого вибору посад у силових структурах.

На жаль, під час конфлікту в Україні воєнні дії насправді лише підсилили традиційні гендерні ролі. Питання рівноправності стало ще одним наріжним каменем під час трагічних подій в Україні. Попри великого бажання жінок стояти на передовій, їм відводилися ролі кухарок, прибиральниць та медперсоналу. Прохід до барикад був під контролем чоловіків, для того аби туди потрапити, деяким жінкам навіть доводилось переодягатися під вигляд чоловіків.

Такий контроль доступу зазвичай був продиктований традиційними гендерними ролями та релігійними поглядами, які в Україні досі тримають міцні позиції. Навіть не дивлячись, на те, що Майдан мав проєвропейське спрямування, насправді, у нього було дуже мало збігів з чинними європейськими цінностями. Питання фемінізму не просто замовчувалося, воно насильно пригнічувалося. Ще С. Парашар писала про те, що замовчування військової участі жінок може навіть призвести до їх виключення з мирних процесів, що можливо матиме для України негативні наслідки.

РОЗДІЛ 3. ДОСЛІДЖЕННЯ «ОСОБЛИВОСТІ РОЛІ ЖІНКИ У КОНФЛІКТІ В УКРАЇНІ З 2013 РОКУ» МЕТОДОМ ГЛИБИННОГО ІНТЕРВ'Ю

3.1. Програма дослідження

Під інтерв'ю розуміють якісний метод збору соціологічної інформації, що базується на соціально-психологічній комунікації інтерв'юера та респондента та має на меті отримання певних результатів, у який зацікавлений дослідник.

Метод інтерв'ю має ряд певних переваг, серед яких варто зазначити наступні:

- безпосередня взаємодія інтерв'юера та респондента;
- наявність структури;
- можливість скеровувати бесіду, напряду пояснювати респонденту суть запитання;
- можливість дослідження невербальної реакції;
- отримання інформації щодо думок та переживань респондента.

Глибинне ж інтерв'ю включає в себе неформалізовану індивідуальну бесіду, яка проводиться відповідно до певного гайдю та має ряд визначених тем для обговорення. За допомогою глибинного інтерв'ю можливо отримати не просто інформацію про певний факт або подію, а й виявити їх причини. Від респондента можна отримати знання, про яке він навіть не усвідомлює. Під час проведення процедури використовується диктофонний запис. Дуже важливо щоб саме інтерв'ю протікало у формі невимушеної бесіди. Дослідник американського походження Брюс Берг вважає, що глибинне інтерв'ю є вдалим та продуктивним тоді, коли бесіда плавно перетікає у монолог респондента.[1]

Проведені в ході цього дослідження інтерв'ю мали такі характеристики:

- за технікою проведення - напівструктуроване;
- за процедурою – глибинне.

Такий метод дослідження був обраний згідно специфічної теми дослідження.

Актуальність проблеми

Гендерні аспекти цивільно-військової взаємодії наразі піддаються інтенсивній дискусії. Одним із чинників такого явища являється наявна трансформація збройних формувань в Україні, а насилля та агресія, що першочергово було притаманно чоловікам, втрачають своє значення. Саме тому збільшується кількість прихильників залучення жінок до конфліктних та мілітарних процесів. Ще одним вагомим аргументом виступають нормативно-правові акти згідно з якими роль жінок має бути рівноправна чоловічій, а також наявність однакових прав та обов'язків для усіх громадян. Проте, деякі дослідники вважають, що мілітарні процеси навряд чи можуть привести до рівноправності.

Наразі, належним чином навіть не досліджено роль жінок у Другій світовій та інших війнах, не зважаючи на те, що вони активно брали участь. Під час Євромайдану та у зоні АТО наявна чимала кількість жінок як мобілізованих, так і на добровільних засадах. Проте, їхня роль у процесі російсько-українського конфлікту має ряд особливостей. Жінки стикаються з повним нівелюванням їхніх прав та свобод. Це може проявлятися у формі гендерних стереотипів, сексизму, трудової дискримінації тощо. Попри те, що жінки можуть показувати високий рівень професіоналізму та займати керівні посади.

Мета дослідження полягає у висвітленні особливостей участі жінок під час Євромайдану та у зоні АТО.

Об'єктом дослідження є учасниці Євромайдану\учасниці АТО

Предметом дослідження є вивчення основних причин участі, мотивацій та інтересів жінок, їхніх ролей під час збройного конфлікту.

Гіпотези:

1. Воєнні дії підсилюють традиційні гендерні ролі.
2. Воєнні дії трансформують традиційну гендерну роль жінки у сторону більшої маскулінності.
3. Під час воєнних дій підсилюється тенденція до рівноправності, що відображається у нормативно-правових документах.

4. Воєнні дії розмивають гендерні ролі.

У якості критерію відбору я обрала різний вік учасниць, а також намагалася охопити інформацію щодо жінок-активісток\учасниць Євромайдану та безпосередньо мобілізованих, які офіційно входять до силових структур України. Так як конфлікт є широким та багаторівневим, то дані критерії надають можливість дослідити проблему під різним кутом зору та охопити більший зріз учасників.

Інформація про учасників дослідження:

1. Учасниця 1 (Ім'я було приховане за бажанням респондентки) (44 роки) – зв'язківець у зоні АТО.
2. Анастасія (26 років) – волонтер у зоні АТО.
3. Марія (28 років) – активістка Євромайдану.

З гайдом для інтерв'ю можна ознайомитися у Додатку А.

3.2 Результати дослідження

Щодо вивчення мотивів учасниць дослідження, то тут спостерігається наявність чітких цілей:

«Ще з початку вторгнення РФ на територію нашої держави, в мене було бажання поїхати на Схід. Але в нашій структурі жінок не залучали до участі у антитерористичній операції. На нас покладалась інші, не менш важливі обов'язки. Але було бажання поїхати та долучитись до боротьби за суверенітет нашої держави. Тому що країна, яка обіцяла виступити гарантом безпеки територіальної цілісності та недоторканності наших кордонів, порушила всі домовленості та напала сама. А кожен військовослужбовець, перш за все хоче щоб його рідні жили в мирній країні. І як тільки така можливість з'явилась, я поїхала.»

«Моєю мотивацією була і є кінцева ціль, відведення російських військ з ОРДЛО, повернення Криму та виплата репарацій.»

Кожна з респонденток вважає, що захист країни – це прямий обов'язок кожного, незалежно від статі, а також від роду заняття. Дві респондентки вказали на те, що захист державних кордонів у них пов'язаний не тільки з силовими структурами країни чи правозахисними органами:

«Так, я згодна. Кожен свідомий громадянин, який піклується не лише про сьогодення, але і про майбутнє як своєї держави так і своїх дітей, повинен стояти на захисті кордонів своєї держави.»

«Я погоджуюсь з цією фразою, в тому випадку якщо «захист» - це не служба в ЗСУ. Кожен має робити все можливе задля захисту кордонів. Нести службу/волонтерити/публікувати достовірні перевірені статті ім ід. Бути задіяним в процес»

«Кожен, хто проживає в країні повинен бути залученим у збереження цілісності країни і це не обов'язково повинна бути служба в армії чи поліції»

У ході інтерв'ювання було виявлено, що бажання учасниць бути залученими безпосередньо у конфліктну ситуацію ними самим не переоцінювалося:

«Ні в якому разі. Моє бажання було продумане не один раз. І жодного сумніву з приводу моєї участі в антитерористичній операції не було. Я хотіла бути корисною тим людям, які ціною власного життя стримували натиск набагато краще підготованого та озброєного ворога»

«Ні, бажання не пропадало, але сили та енергія - бувало, всі втомлюються»

Щодо впливу у прийнятті рішень, то тут відповіді відрізняються. У респондентки, яка має військову освіту і залучена до структурної ієрархії, було зобов'язання виконувати накази, тому її підрозділ не мав змоги впливати напяму на певні рішення. А от щодо волонтерської діяльності та активізму на Майдані, то тут респондентки мали можливість безпосередньо бути залученими до процесу прийняття рішень:

«Ні. Ніякого впливу на прийняття рішень я не мала. Я займалась своєю роботою. Маю надію, що добре»

«Мені пощастило, що в нас була досить дружня група і ми вислуховували та прислуховувались один до одного»

Безпосередня участь жінок у процесі конфлікту може супроводжуватися дискримінацією щодо гендерних ознак. Проте, окрім недопускання жінок до виконання певних ролей, у розповіді однієї з респонденток було виявлено прояв позитивної дискримінації, тобто недопуск до виконання роботи фізично важкої:

«Ніяких поблажок не було. Кожен знає куди і для чого він приїхав. А якщо хтось чекає поблажливого ставлення, то на війні такій людині не місце. Там від твоєї праці залежить не одне життя. Тому ні. Ніяких поблажок»

«Так, відносились. Реагувала позитивно, тому що, справді, є речі, котрі мені фізично важче зробити»

У структурах з посадовою ієрархією до жінок-службовців висувалися чітко поставлені завдання та обов'язки. Також, одна з респонденток зазначила, що спочатку вона стикалася з тим, що її не допускали до виконання певних обов'язків, проте, ставлення до неї змінилося завдяки тому, що вона проявила високий рівень професіоналізму та обізнаності щодо певних питань:

«Ні в якому разі. На нас покладались ті завдання які ми мали змогу виконати»

«Були випадки, але скоріше тому, що я була недостатньо обізнана. Будь яке упереджене ставлення змінюється, як жінка компетентна і розуміє про що говорить»

Багатьом жінкам, які брали безпосередню участь у процесі конфлікту, доводилося приховувати своє перебування у зоні АТО та на Майдані, проте, такі дії були обумовлені лише власними переживаннями респонденток за своїх рідних та близьких, а не тому, що хтось може їх осуджувати.

«Друзі та знайомі самі військові, тому відносяться з розумінням, та майже всі самі приймали участь у даному військовому конфлікті. А рідних потрібно жаліти, тому мама нічого не знала. Навіщо добавляти найближчій людині сивого волосся»

«Доводилось приховувати і місце і речі, просто для того щоб ніхто не хвилювався»

«Ну... насправді я всім казала куди йду...»

Було виявлено, що жінки на фронті або в тилу суміщають декілька обов'язків, окрім професійних, і приготування їжі – одне з них:

«Сказати, що приходилось суміщати багато різних обов'язків, то ні. Була основна робота, але потрібно між своїми прямими обов'язками було приймати участь у приготуванні їжі. І якщо виникала потреба, то вміти оказувати першу медичну допомогу. Але військових цьому навчають»

«Я волонтер, звісно доводилось. Частину часу ти працюєш як звичайна людина і заробляєш кошти, а потім їдеши на фронт, потім знову повертаєшся. Так постійно»

Завдяки низькому рівню імплементації міжнародних зобов'язань щодо рівноправності жінок і чоловіків, доречним було запитання про те, як жінки позиціонують себе у колективі, чи доводилося їм доводити комусь своє право безпосередньої участі:

«Ні. Нічого доказувати нікому не приходилось. Всі знають навіщо ми там, і тому відношення до нас було найкраще та з повагою»

«Ні, такого не було»

«Лише самій собі, бо насправді мені не дуже цікава думка інших. Нехай вони що хочуть те й думають, а я буду робити як мені захочеться тим паче я ж не порушую закони»

Досліджуючи джерела щодо цієї проблематики, було виявлено випадки, коли щодо жінок проявлялися сексуальні домагання як на фронті, так і у тилу. Проте, серед опитаних ніхто не був свідком подібних ситуацій:

«В нас таких випадків не було»

«Щодо домагань, я і мої близькі(наскільки мееі відомо) з цим не стикались. Але можливо це присутнє, армія це абсолютне відображення всього населення.»

«Так, в інтернеті щодо цього щось писали. Сама ж я не бачила цього на власні очі. Але я не буду заперечувати що таке могло десь і статися. Люди нині непередбачувані і можуть подумати що їм все дозволено.»

Жінка, яка бере участь у збройному конфлікті, може зіштовхуватися з стереотипними думками, щодо її перебування там. Жінок зазвичай сприймають як тих, хто має бути «берегинею домашнього вогнища», а чоловіків - як захисників:

«В моєму оточенні таких думок ні у кого не виникає. Тому що майже весь круг спілкування складається з військових та членів їх родин. Тому - ні.»

«Так, було і таке. Але я спокійно до цього ставлюсь. Повторюсь, якщо людина компетентна - її поважатимуть, якщо ні - ні (не важливо яка стать)»

В усіх респонденток спостерігається однастайна думка щодо чоловіків, які не брали участь у конфлікті: важливим є бажання має бути вмотивованим, незалежно від статевої приналежності.

«Я ніяк ні до кого не ставлюсь. Кожен має право на власне рішення»

«І якщо у тебе за спиною буде стояти людина, яка не хоче приймати в цьому участь або боїться, то ти ніколи не зможеш бути впевнений, що тебе прикриють. А це не є дуже добре. В своїх побратимах хочеться бути впевненому як у самому собі»

«Якщо чоловік не служив, це не страшно. Є люди які до цього не схильні, вони там тільки зашкодять. Але він може бути волонтером/ активістом і робити свій вклад»

Щодо інтеграції жінок до силових структур в Україні, усі респондентки досить позитивно висловилися, аргументуючи це тим, що усе залежить від того, наскільки якісно виконуються обов'язки і що, в основному, все залежить від рівня професіоналізму:

«Ні для кого не секрет, що жінки чудово вміють воювати. Стрілці/медики/зв'язкові /розвідка. Чудово ставлюсь, головне щоб кожен робив свою справу добре»

«На даний час наші Збройні Сили складаються на 45 відсотків з жінок. І я можу сказати, що це найбільш дисципліновані військовослужбовці. І ті завдання, які на них покладають, вони виконують не гірше, а іноді і краще, і сумлінніше за чоловіків»

Щодо ролі жінки у збройному конфлікті, одна з респонденток висловилася наступним чином:

«Сама пряма. Багато жінок виконують завдання в на передовій, в окопах (як воїни, медики, розвідниці, зв'язківці). Так і в тилу. Це забезпечення продовольством та речовим майном. Роль жінки безцінна»

Висновки до третього розділу

Проблематика цього дослідження є надзвичайно актуальною для України в умовах збройного конфлікту. У процесі конфліктної ситуації гостро постало питання про неналежну реалізацію рівних прав і свобод, про прояви дискримінації щодо жінок-учасниць зони АТО та активісток Майдану. Глибинне інтерв'ю є одним із найдоцільніших методів дослідження щодо специфічних питань, так як у ході процесу є можливість виявити певні внутрішньо особисті переживання, емоційний стан, цінності та інтереси респондентів.

За результатами дослідження було підтверджено 2 гіпотези. Під час воєнних дій підсилюється тенденція до рівноправності, що закріплена у нормативно правових документах. Респондентки зазначили, що незалежно від статі кожен має право брати безпосередню участь у захисті державних кордонів. Одним із аргументів було те, що жінки вміють і можуть професіонально виконувати свої обов'язки, будь то волонтерство, військова служба, або виконання «традиційних» чоловічих ролей, таких як «стрілок». Деякі з респонденток зіштовхувалися зі стереотипними переконаннями щодо їхньої участі у конфлікті і зазначали, що їм доводилося доводити своє право на перебування там, проте зазначали, що таке ставлення змінювалось, коли людина доводила свою компетентність.

Дещо відмінна ситуація присутня щодо військово зобов'язаних жінок. Так як в армійській структурі усе є регламентованим, то обов'язки були чітко визначеними, що не дозволяло жінкам безпосередньо брати участь у вирішенні

певного питання. Серед їхніх обов'язків у зоні АТО обов'язковим було і приготування їжі, тобто, жінки суміщали декілька ролей одразу.

Цікавим на нашу думку було дослідження ставлення жінок щодо чоловіків, які не брали безпосередню участь у ході конфлікту. Кожна з респонденток зазначила, що нормально до цього ставиться, так як у кожного є право власного вибору, що ще раз підкреслює тенденцію до рівноправності.

Була підтверджена гіпотеза про те, що воєнні дії підсилюють традиційні гендерні ролі. З розповіді однієї з респонденток було виявлено прояв позитивної дискримінації. Її не допускали до виконання певних обов'язків тому що «вона – жінка», і відповідно їй не можна виконувати фізично важкі справи. Ще одним аргументом було те, що у обов'язки жінок, як волонтерок, так і військово зобов'язаних, входило приготування їжі, що вважається «традиційною» жіночою роботою.

Учасниці позитивно ставилися до інтеграції жінок у силові структури, аргументуючи це тим, що жінки іноді навіть краще виконують свої обов'язки, усе залежить лише від рівня професіоналізму.

ВИСНОВКИ

Соціологи XX сторіччя приділяли значну увагу теоретичним та емпіричним дослідженням взаємодії суспільства/держави та конфліктних процесів. Глобалізація, що охопила світ, міграційні процеси, повсюдна інформатизація змінюють світ, об'єднують його, проте, не роблять однорідним. Конфлікти і надалі спалахують як всередині держав, так і за їхніми межами. Різноманітні типи конфліктів були присутніми в усіх сферах суспільного життя на будь-якому етапі розвитку. Якщо на певній платформі існує взаємодія між людьми, то там можуть виникати конфлікти на різному підґрунті — трудові, релігійні, етнічні, економічні, політичні тощо. Наразі між науковцями досі точаться дискусії щодо впливу конфліктів на суспільство та їхньої ролі — позитивної чи негативної.

У ході написання цієї роботи було концептуалізовано поняття конфлікту. Його можна визначити як процес, до якого залучено дві або більше сторони, чий інтереси щодо певного об'єкта наполовину або цілковито розбіжні, що неодмінно веде до антагонізмів, які можуть реалізовуватися шляхом вербальних комунікацій із застосуванням різних технік або фізичного натиску.

У цій магістерській дисертації було визначено поточний стан імплементації міжнародних та національно-правових актів в Україні. Україна, як демократична країна, надає рівні можливості для участі чоловіків та жінок у армії та процесі примирення на Сході України, як зазначено у ряді державних документів. Хоча в українському законодавстві декларується дотримання гендерної рівності, однак бракує механізмів реалізації цього на практиці.

Незважаючи на те, що багато жінок брали участь у міліарних діях під час Євромайдану («Жіночі сотні») і на Сході України, суспільство все ще приділяє більше уваги чоловікам, виключаючи жінок із військового дискурсу. Багато українських ЗМІ на День захисника України прославляли та вітали лише чоловічу частину армії, «упустивши з виду» жінок.

Також, було визначено особливості включеності жінок до силових структур. Проявом гендерної рівності у суспільстві є досягнення рівних прав на

соціально-економічному, політичному поприщі, а також професійна самореалізація у бажаній сфері. Тим не менш, однакове представництво жінок і чоловіків у на посадових місцях та армії далекі від «ідеалу». У 2019 році Міністерство оборони України зазначило, що кількість жінок в армії зросла на 15% – *«За даними Головного управління персоналу Генерального штабу Збройних Сил України нині у війську 27074 жінок—військовослужбовців, з них 949 – старші офіцери. Для порівняння, торік у війську проходило службу 24897, у 2017-му — понад 23 тисячі, а у 2008 році їх було всього 1800».*

У роботі також висвітлено характер ролі жінок на Євромайдані та у зоні АТО. Для подій, які відбувалися у період Революції Гідності, питання гендерного розподілу ролей та обов’язків не підіймалося, і цей поділ нічим не відрізнявся від загальноприйнятого, сформованого роками становлення суспільства – жінки мали організовувати безперебійний процес годування захисників, підтримання потрібних умов в пунктах обігріву тощо, в той час як чоловіки стояли на сторожі миру та безпеки. Також, суспільством були прийняті певні норми та вимоги до зовнішнього вигляду представників різних статей: чоловіки сильні, мужні та могутні, мають міцну статуру, готові взяти до рук зброю та до рішучих дій, в той час як жінки – це берегині сімейного вогнища, музи для воїнів, їхній надійний тил.

Список використаних джерел

1. Berg B. L. Qualitative Research Methods for the Social Sciences/ Bruce Lawrence Berg. – 5th ed. – California State University, 2004. – 384 p
2. Boulding K. E. Conflict and defence: A general theory. – New York: MCGraw-Hill. – 1982. – 213 p.
3. Cockburn, Cynthia, “Choosing to be ‘women’: what war says to feminism” in From where we stand: war, women’s activism and feminist analysis, ed. Cynthia Cockburn, London; New York: Zed Books, 2007
4. Cockburn, Cynthia, “Gender Relations as Causal in Militarization and War: A Feminist Standpoint” in Making gender, making war: violence, military and peacekeeping practices, eds. A. Kronsell & E. Svedberg, New York: Routledge, 2012
5. Dahrendorf R. Class and Class Conflict in Industrial Society / Dahrendorf. – Stanford: Stanford University Press, 1959.
6. Enloe, Cynthia H., “Paying Close Attention to Women inside Militaries” in Globalization and militarism: feminists make the link Lanham, Md.: Rowman & Littlefield, 2007
7. Fragile State Index [Електронний ресурс]. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: index <https://fundforpeace.org/2016/04/10/fragile-states-index-2016/>.
8. Galtung J. Cultural Violence / Galtung. // Journal of Peace Research. – 1990. – №27. – С. 291–305.
9. Gillin J. Cultural Sociology (A revision of An Introduction to Sociology) / J. Gillin, J. Gillin. – New York: The Macmillan Company, 1948. – 844 с.
10. Global Gender Gap Report [Електронний ресурс] // World Economic Forum. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <http://reports.weforum.org/global-gender-gap-report-2018/data>
11. Green A. Sociology / Green. – New York: McGraw-Hill, 1956. – (2).

12. Hearn, Jeff, "Men/Masculinities: War/Militarism – Searching (for) the Obvious Connections?" In *Making gender, making war: violence, military and peacekeeping practices*, eds. A. Kronsell & E. Svedberg, New York: Routledge, 2012
13. Horton P. *Sociology* / P. Horton, C. Hunt. – New York: Mc Grow-Hill, 1984.
14. Mayo E. *The social problems of industrial civilization* / Mayo. – London: Routledge K. Paul, 1949. – 216 c.
15. Parashar, Swati, "Women in Militant Movements: Comfortable Silences and Discursive Strategies" in *Making gender, making war: violence, military and peacekeeping practices*, eds. A. Kronsell & E. Svedberg, New York: Routledge, 2012
16. Parashar, Swati, "Women in Militant Movements: Comfortable Silences and Discursive Strategies" in *Making gender, making war: violence, military and peacekeeping practices*, eds. A. Kronsell & E. Svedberg, New York: Routledge, 2012
17. Phillips, Sarah D., "The Women's Squad in Ukraine's protests: Feminism, nationalism, and militarism on the Maidan", *American Ethnologist*, vol. 41, no. 3, 2014
18. Rocher G. *Talcott Parsons and American Sociology*. New York: Barnes & Nobles, 1975
19. Rothschild J. *Ethnopolitics: A conceptual framework*. N.Y., 1981. - 247 p.
20. Schwanke D. *Barriers for Women to Positions of Power: How Societal and Corporate Structures, Perceptions of Leadership and Discrimination Restrict Women's Advancement to Authority* / Schwanke. // *Earth Common Journal*. – 2013. – №3.
21. Segal M.W. *Women's Military Roles Cross-Nationality: Past? Present? And Future* / *Gender and Society*. 1995. Vol. 9. №6. P. 760
22. Stiehm, Judith H., "The protected, the protector, the defender", *Women's Studies International Forum*, vol. 5, no. 3-4, 1982

23. Vesper I. Women need to understand power structures. [Електронний ресурс] / Inga Vesper. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.scidev.net/global/gender/scidev-net-at-large/women-need-to-understand-power-structures.html>.
24. Women's Peacebuilding Strategies Amidst Conflict: Lessons from Myanmar and Ukraine [Електронний ресурс] / R. Warren, A. Applebaum, H. Furman, B. Mawby // Georgetown Institute for Women, Peace and Security, Washington DC. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://giwps.georgetown.edu/resource/womens-peacebuilding-strategies-amidst-conflict/>.
25. Yuval-Davis, Nira, Gender and Nation, Sage Publications, 1997
26. Zartman, I William, 2000. "Ripeness: The Hurting Stalemate and Beyond," in Paul Stern & Daniel Druckman, eds., International Conflict Resolution after the Cold War. Washington: National Academy Press
27. Анцупов А. Я., Баклановский С. В. Конфліктологія у схемах і коментарях. Спб .: Питер, 2007. С. 13. \ Конфліктологія [Текст]: учеб. Для вузов / А. Я. Анцупов, А. И. Шипилов. - М.: ЮНИТИ, 1999. - 551 с.
28. Бурдье П. Соціологія політики. — М.: Соціо-Логос, 1993.
29. Гентош, Л. І Кісь, О., 2003. Гендерний підхід: історія, культура, суспільство. Львів: ВНТЛ-Класика. \ Гендерний підхід: історія, культура, суспільство [Текст] / ред. Л. Гентош, О. Кісь; Львівський національний ун-т ім. Івана Франка, Інститут історичних досліджень, Науково-дослідний Центр "Жінка і суспільство". - Л.: ВНТЛ-Класика, 2003. - 254 с.
30. Гриценко Г. Як жінки змінили українську армію [Електронний ресурс] / Ганна Гриценко // Гендер в деталях. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/gender-after-euromaidan/yak-zhinki-zminili-ukrainsku-armiyu-1341190.html>.

- 31.Гумилев Л.Н. Этногенез и биосфера Земли. М.: ДИДИК, 1997. -640 с.\\
Этногенез и биосфера земли [Текст] / Л. Н. Гумилев. - М.: Айрис Пресс, 2004. - 557 с.
- 32.Доброта В. Жінки посилюють сектор безпеки та оборони [Електронний ресурс] / Володимир Доброта // Media-коло. – 2019. – Режим доступу до ресурсу:http://mediakolo.sumy.ua/nota-bene/interview/672-zhinky_posyliuiut-sektor-bezpeky-ta-oborony.html.
- 33.Дудко Є. Гендерована війна: феміністичний аналіз [Електронний ресурс] / Є. Дудко // Журнал соціальної критики «Спільне». – 2014. – Режим доступу до ресурсу: <http://commons.com.ua/genderovana-vijna>.
- 34.Кісь О. Моделі конструювання гендерної ідентичності жінки в сучасній Україні [Електронний ресурс] / О. Кісь // Незалежний культурологічний часопис "І". – 2003. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.ji.lviv.ua/n27texts/kis.htm>.
- 35.Козер Л. Функции социального конфликта: Пер. С англ. – М.: Идея-Пресс, 2000. – 208 с.
- 36.Литвинова Н. "Женские сотни" Майдана поссорились из-за секс-дискриминации [Електронний ресурс] / Н. Литвинова // Взгляд онлайн. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: <http://vz.ua/publication/28742-zhenskie-sotni-maydana-possorilis-iz-za-seks-diskriminatsii>.
- 37.Марущенко О. Гендер і вільний час та хобі / О. Марущенко, О. Малахова. – Київ: Нове слово, 2014.
- 38.Марценюк Т. Гендер і нація в українському суспільстві : маскулінності та Євромайдан 2013-2014 / Тамара Марценюк. // Я: гендерний журнал. – 2015. – №1. – С. 4–9.
- 39.Марценюк Т. Гендерні відносини в українському суспільстві у сфері політики [Електронний ресурс] / Т. Марценюк, С. Оксамитна. – 2010. – Режим доступу до ресурсу: <https://npu.edu.ua/media/kunena/attachments/legacy/files/17.pdf>.

- 40.Марценюк Т., Гриценко Г., Квіт. А., Берлінська М. «Невидимий батальйон»: участь жінок у військових діях в АТО (соціологічне дослідження) / за ред. Т. Марценюк. Український жіночий фонд, 2015. 89 с.
- 41.Міністерство оборони України. Кількість жінок у нашому війську за десять років збільшилась у 15 разів [Електронний ресурс] / Міністерство оборони України. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.mil.gov.ua/news/2019/09/17/kilkist-zhinok-u-nashomu-viysku-za-desyat-rokiv-zbilshilas-u-15-raziv/>
- 42.Права жінок правоохоронців та політика гендерної рівності: досвід інших країн у вітчизняному контексті [Електронний ресурс] // Українська Гельсінська спілка з прав людини. – 2009. – Режим доступу до ресурсу: <https://helsinki.org.ua/articles/prava-zhinok-pravoohorontsiv-ta-polityka-hendernoji-rivnosti-dosvid-inshyh-krajin-u-vitchyznyanomu-konteksti>
- 43.Савчук Т. Роль жінок у зміцненні миру в Україні (дослідження) [Електронний ресурс] / Тетяна Савчук // Радіо Свобода. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.radiosvoboda.org/a/28983444.html>.
- 44.Силові відомства і гендерна рівність: якою є роль жінки у реформованих та nereформованих органах правопорядку [Електронний ресурс] // Міжнародний центр перспективних досліджень. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <http://icps.com.ua/sylovi-vidomstva-i-enderna-rivnist-yakoyu--rol-zhinky-u-reformovanykh-ta-nereformovanykh-orhanakh-pravoporyadku/>.
- 45.Сміт Ентоні Д. Національна ідентичність. — К.: Основи, 1994. \\\National identity [Текст] / Ентоні Д. Сміт ; з англ. Пер. Петро Таращук. - Київ : Основи, 1994. - 222, [1] с. - Дод. Тит. Арк. Англ. - Бібліогр.: с. 200-216. - Пер. Изд. : National identity / Anthony D. Smith. - 1991.
- 46.Сорель Ж. Размышления о насилии. – М.: Польза, 1907. – 225 с.
- 47.Степаненкова В. М. Понятие социального конфликта в теории Р. Дарендорфа // Социологические исследования, 1994. – №5. – С. 141 – 143.

- 48.Тешанович Я. Жінки і війна [Електронний ресурс] / Я. Тешанович // Незалежний культурологічний часопис "І" №27. – 2003. – Режим доступу до ресурсу: www.ji.lviv.ua/teshanovych.htm.
- 49.Тэрнер Дж. Социальная идентичность, самокатегоризация и группа // Иностранная психология. – 1994. – Т. 2, №2. – С. 8–17.
- 50.Хантінгтон С. Зіткнення цивілізацій? /Реферативний переклад з англійської О. Сича//Філософська і соціологічна думка. – 1996. -№ 1-2.

ДОДАТКИ

Додаток А. Гайд глибинного інтерв'ю

1. Якою була Ваша мотивація безпосередньо бути залученими в процесі російсько-українського конфлікту?
2. Як Ви прокоментуєте фразу «захист державних кордонів – обов'язок кожного громадянина?»
3. Чи ставили Ви під сумнів своє бажання бути на фронті\брати участь у протестних акціях? Чим це було продиктоване?
4. Чи відчували Ви, що маєте вплив на процес прийняття рішень серед інших учасників у ході бойових\протестних дій?
5. Чи відносилися до Вас з поблажливістю тому, що «Ви-жінка»? Якщо так, то як Ви на це реагували?
6. Чи були випадки, коли Вас не допускали до виконання певних ролей, обумовлюючи це тим, що Ви – жінка?
7. Яка була реакція з боку Ваших родичів\друзів\знайомих щодо Вашої участі у конфлікті? Чи доводилося Вам приховувати ваші реальні обов'язки та дії?
8. Чи доводилося Вам суміщати різні обов'язки, які Ви виконували на фронті\у тилу?
9. Чи Було у Вас відчуття, що Ви маєте комусь доказувати своє право на участь в опорі\бойових діях?
10. Чи чули Ви про випадки неуставних відносин, або сексуального домагання щодо жінок?
11. Чи довелося Вам зіштовхуватися з і стереотипними думками щодо Вашої участі у збройному конфлікті?

12. Як Ви ставитеся до чоловіків, які не брали участь в протестних акціях та бойових діях?
13. Як Ви ставитися до інтенсивної інтеграції жінок у силові структури та формування в Україні?
14. Якою є жіноча роль у процесі воєнного конфлікту на Вашу думку?

